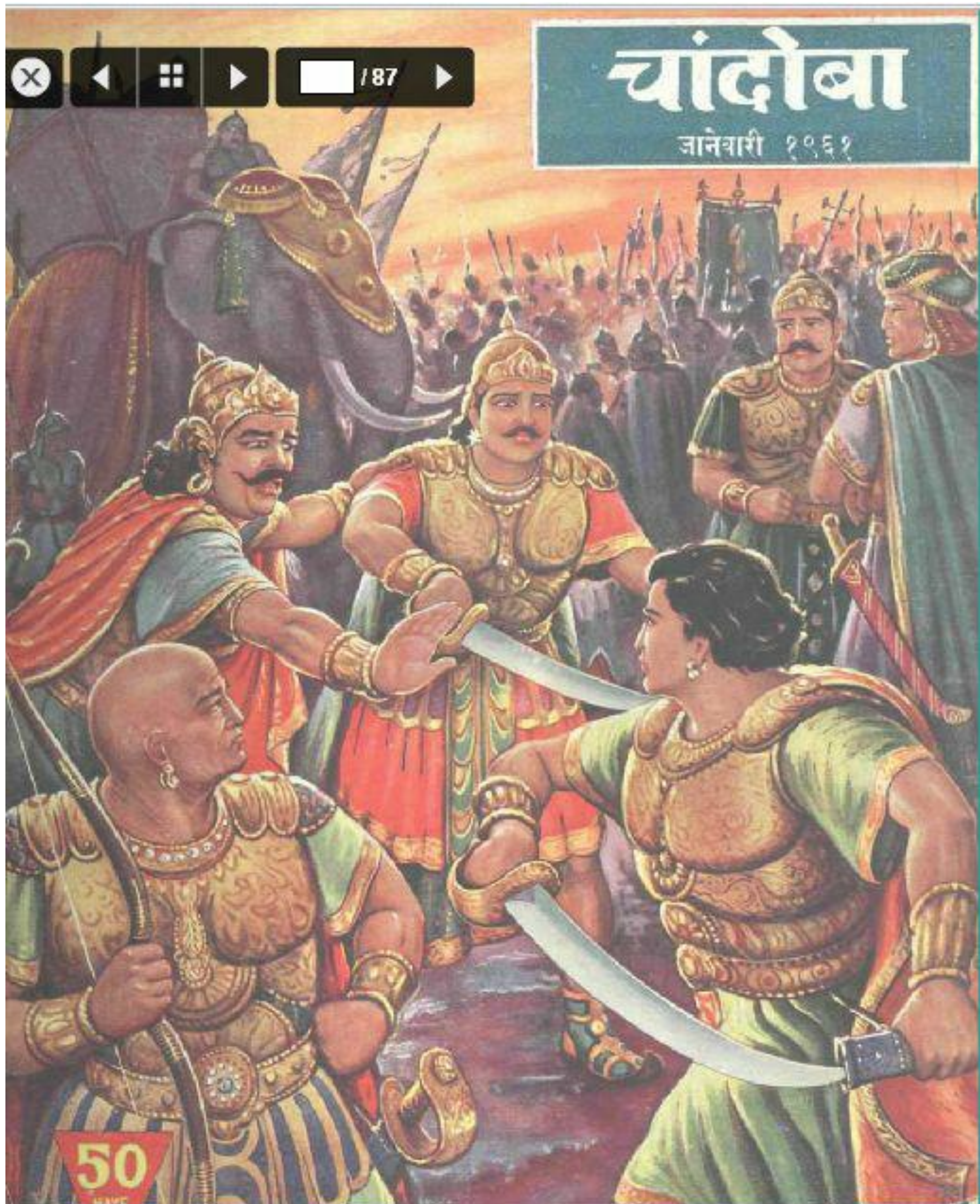

/87
चांदोबा
जानेवारी १९६१
50

जयद्रथाचा वध झाल्याबरोबर कृष्ण, अर्जुन व भीम सर्वांनीं आनंदानें शंखनाद केला.

भीमानें अर्जुनाला, कर्णानें त्याचा कसा अपमान केला होता हें सांगितलें. तें ऐकून अर्जुनाला फार राग आला. तो कर्णाजवळ येऊन म्हणाला–"दुष्टा ! तूं माझ्या मोठ्या भावाचा अपमान केलास, त्याबद्दल पहा, तुझ्या डोळ्यादेखत तुझा मुलगा वृषसेन याला मी यमसदनास पाठवितों."

तें ऐकून कौरव सैन्यांत हाहाकार उडून गेला. नियमाप्रमाणें सूर्यास्तानंतर युद्ध बंद व्हायला पाहिजे होतें. पण युद्ध चालू राहिलें. कारण जयद्रथाचा वध झाल्यानें दुर्योधनाला अपार दुःख वाटत होतें. याशिवाय दुर्योधनाचे एकतीस भाऊ त्या दिवशीच्या युद्धांत मारले गेले. तें दुःख इतकें अनावर होतें कीं पांडवांचें कांहीं तरी मोठें नुकसान केल्याशिवाय त्याच्या चित्ताला शांति मिळणें शक्य नव्हतें. तो द्रोणाकडे गेला व म्हणाला–"आचार्य ! भीष्माचार्यांचा वध करणारा तो शिखंडी सुद्धां अजून जिवंत आहे. माझ्या भरंवशावर जे जे अतिरथी, महारथी या युद्धांत माझ्या मदतीला धांवून आले ते एका मागून एक कमी होत आहेत. पण तुमचें अर्जुनावरचें प्रेम थोडें देखील कमी झालेलें दिसत नाहीं. शत्रु कोण व मित्र कोण याचा नीट विचार केल्याशिवाय मीं या युद्धांत उडी घेतली त्याचीं फळें मला भोगावीं लागत आहेत."

द्रोण म्हणाला–"दुर्योधना ! मी तुला कितीदां ही गोष्ट सांगितली आहे कीं अर्जुनाला जिंकणें म्हणजे थट्टा नव्हे. मी एक दरिद्र ब्राह्मण आहें म्हणून मी तुझ्या आज्ञेनें निरपराध पांडवांच्या विरुद्ध शस्त्र उचललें. त्या जयद्रथानें जें पाप केलें त्याचीं फळें त्याला भोगावीं लागणारच. त्याचें रक्षण तुझ्या किंवा माझ्या हातून का होणारें होतें. मी आपल्या शक्तीची पराकाष्टा करून पाहिली. पण अर्जुनाला अडवून धरणें मला शक्य झालें नाहीं आणि तुम्ही सर्व एकाहून एक पराक्रम महारथी होतांच ! तुम्ही तरी पहात कसे उभे राहिलांत ?"

दुर्योधन जास्त रागानें म्हणाला– "आचार्य ! तुम्ही जाणून बुजून अर्जुनाला पुढें येऊं दिलेंत. म्हणूनच सिंधुराज जयद्रथाचा आज वध झाला. तुम्ही म्हणालांत म्हणून मी जयद्रथाला पाठीशीं घातला आणि त्याला घरीं जाऊं दिलें नाहीं. त्याचा हा असा परिणाम झाला !"

कर्ण म्हणाला–"दुर्योधना ! उगाच आचार्यांना दोष देण्यांत काय अर्थ आहे ? फक्त तेच दोषी आहेत का ? या वधाची जबाबदारी त्यांच्या बरोबर आपणांवर देखील आहे !"

घनदाट अंधकार पडला. कोल्ह्यांची कोल्हेकुई आरंभ झाली. घुबडें व वटवाघळें किलकाऱ्या मारून इंसूं व खिदळूं लागलीं. पण दोन्ही सैन्यें आपापल्या शिबिरांत परतलीं नव्हतीं. दुर्योधन पांडवांच्या सैन्यांत शिरला आणि असावध लोकांचा वध करूं लागला.

दुर्योधनानें युद्ध सुरू केल्यावर द्रोणाचार्यांना नियमविरुद्ध त्या काळोख्या रात्रीच्या युद्धांत भाग घ्यावा लागला. त्यांनीं केकेय व धृष्टद्युम्नाच्या मुलांचा वध केला. पांडवांना देखील स्वरक्षणार्थ युद्ध करावें लागलें. त्यांनीं घटोत्कच व त्याचे अनुयायी राक्षस यांना युद्धभूमीवर पाठविलें. स्वतः दुर्योधन व कर्ण यांच्यासारख्या योद्ध्यांना देखील राक्षसांच्या सैन्यासमोर माघार घ्यावी लागली.

पकवडुन वळ फिरून मंथन
सुरासुरांनीं सुरु केलें।
धन्वन्तरिचें रूप मनोहर
क्षीरसिंधुंतुन वर आलें ॥

हातामध्यें एक मनोहर
स्वर्णकलश पण पाहुनिया।
"अमृत आलें! धांवा, धांवा!"
दैत्य म्हणाले थांबुनिया ॥

कलश घेउनी बळ जबरीनें
करूं लागले ओढाताण।
करूं लागले मारामारी
देहाचे अन् विसरुनि भान ॥

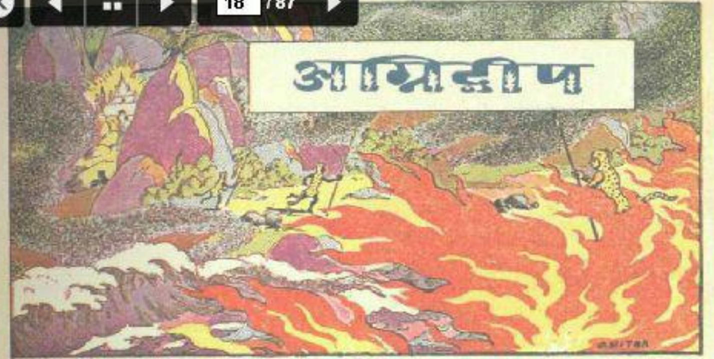
कलश अमृताचा डोक्यावर
नाचुं लागले घेउनिया।
करूं लागले खूप ओरडा
शिरा खूप अन् ताणुनिया ॥

उड्या मारुनी टाळ्या पिटुनी
खूपशि दारू पिउनि जणूं
"अमृतघट हा सगळा अमुचा"
देवांना लागले म्हणूं ॥

हादरलें जग, दुभंगलें नभ
त्रिभुवन हललें गलक्यानें।
पुढें येउनी धीर करुन पण
म्हटलें असुरां इंद्रानें–

"केलें आपण मिळून मंथन
यशस्वि झाला श्रम अपुला;
वांटुनि वांटा घेऊं आतां
येइल जो अपुला अपुला!"

"तुमचा वांटा कसला आतां?
लागा चालूं अपुली वाट!
वाट बघत बघ बसला आहे
यम तो तुमची वाढुनि ताट!"

[३]

[त्या विचित्र महालांत चित्रसेनाला मंत्री, सेनापति वगैरे बोलावुन घेऊन गेले. राजवाड्यांतल्या सर्व सुखसोयी त्या महालांत होत्या. दुसऱ्या दिवशीं चित्रसेनाचे वडील तारकेश्वर महाराज त्याला भेटायला आले. त्यांनीं चित्रसेनाला वचन दिलें कीं संकटसमयीं त्यानें निरोप पाठवावा. संकोच करूं नये. त्या नंतर ते निघून गेले—पुढें वाचा]

दुसऱ्या दिवशीं सकाळीं चित्रसेन आपल्या वडिलांना निरोप देऊन जेव्हां मंत्र्यांबरोबर परत आला तेव्हां महालांत पुष्कळ लोक जमा झालेले त्याला दिसले. चित्रसेनाला जवळ आलेला पाहून त्यांनीं लोटांगण घातलें आणि म्हणाले–"महाप्रभो, रक्षण करावें! या जंगलांतला उग्राक्ष राक्षस व त्याचे अनुयायी प्रथम आमचीं गुरेंच पळवून नेत असत आतां मनुष्यांना सुद्धां उचलून नेऊं लागले आहेत. आपण रक्षण केलें तरच आमचा जीव वांचेल." चित्रसेनाची प्रजा म्हणाली.

उग्राक्षाचें नांव ऐकतांच चित्रसेनाला प्रथम कांपरें भरलें. पण त्यानें विचार केला कीं मला भ्यायचें कारण नाहीं. मी एक राजा आहें. माझ्याकडे राज्य, सैन्य, अधिकारी सर्व कांहीं आहे. राज्यांत शांतता राखणें हा राजाचा धर्म आहे. तटस्थपणा दाखवून भागणार नाहीं.

त्यानें प्रजेला विचारलें–" उग्राक्षच तुमचीं गुरें व माणसें पळवून नेतो ? हें तुम्हांला कसें कळलें."

तो प्रश्न ऐकून सर्व लोकांना आश्चर्य वाटलें. प्रजेचे पुढारी पुढें येऊन म्हणाले–"महाराज ! आमच्या पैकीं कित्येकांनीं त्या उग्राक्षाला व त्याच्या अनुयायांना गुरें पळवून नेत असतां स्वतःच्या डोळ्यांनीं पाहिलें आहे. हें खरें कीं माणसांना पळवून नेत असलेला पाहिलें नाहीं. पण नरभक्षक राक्षसांशिवाय हें कोणाचें काम असूं शकेल ?"

त्यांचें तें उत्तर ऐकून चित्रसेनाला आश्चर्यच वाटलें. कांहीं विचार करून तो आपल्या प्रजेला म्हणाला–" बरें तर, आतां तुम्ही आपापल्या घरीं जा. त्या उग्राक्षाचा व त्याच्या अनुयायांचा समाचार घेणें माझ्या-वर सोडून द्या. त्याच्या अत्याचारांना आळा घालणें माझें कर्तव्य आहे."

चित्रसेनानें असें म्हटल्यावर पंतप्रधानानें जवळ जाऊन कानांत सांगितलें कीं महाराज ! मी त्या उग्राक्ष राक्षसाविषयीं ऐकलें आहे. माझे दूत त्याला पाहून आले आहेत. तो एक भयंकर राक्षस आहे.

चित्रसेन जिना चढत असतां म्हणाला– "असेल भयंकर ! म्हणून आपण तटस्थपणानें पहात रहावयाचें का ? त्यानें राज्यांत असा धुमाकूळ माजविला असतां, कोणताहि स्वाभिमानी राजा कसा स्वस्थ बसूं शकेल ! सेनापति कोठें आहेत ?"

तो प्रश्न ऐकतांच सेनापतीनें पुढें येऊन लवून नमस्कार केला आणि म्हणाला– "महाराज !"

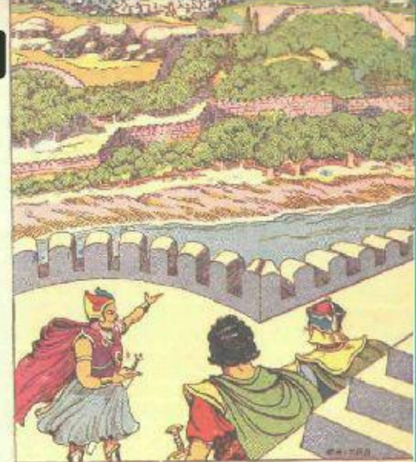
"आपल्याकडे किती सैन्य आहे ? या उग्राक्ष राक्षसाशीं व त्याच्या अनुयायांशीं दोन हात करूं शकेल इतकें शिक्षण त्याला

दिलें गेलें आहे कीं नाहीं ?" चित्रसेनानें विचारलें.

सेनापति तें ऐकून भ्याला. कांपऱ्या आवाजांत म्हणाला—"महाराज ! तो राक्षस आहे !" त्याचा तो घाबरा आवाज ऐकून चित्रसेनाला थोडें हंसूं आलें. म्हणाला– "सेनापति तुम्हीच त्या राक्षसाचें नांव ऐकल्याबरोबर इतके घाबरलां आहांत तर तुमच्या सैनिकांचें काय होईल हें विचारा-यलाच नको. तरी तो कोठें रहातो एवढें मला सांगा." चित्रसेन म्हणाला.

सेनापति, मंत्री व चित्रसेन जिना चढून वर गेले आणि राजवाड्याच्या किल्ल्याच्या एका बाजूच्या बुरुजावर चढून दूर पश्चिमेकडे बोट दाखवीत म्हणाले–"ते पहा महाराज ! आपलें सैन्य. शिबिर उभें करण्यासाठीं जमीन साफ करीत आहेत."

चित्रसेनाला कित्येक हजार लोक काम करीत असलेले दिसले. प्रत्येक कुऱ्हाड, कुदळ, पहार, फावडें वगैरे हातांत घेऊन जंगल साफ करण्याची खटपट करीत होते. तें पाहून चित्रसेनाला फार आनंद झाला. आपल्याकडे राजवाडा, खजिना व दरबारच नव्हे, तर एक मोठें सैन्य देखील आहे.

त्यानें मनांतल्या मनांत त्या सिद्ध पुरुषाला नमस्कार केला.

"महाराज ! त्या राक्षसावर स्वारी करण्यापूर्वी आपण मागचा पुढचा थोडा विचार करावा असें माझें मत आहे ! त्या उपर महाराजांची मर्जी !" मंत्री म्हणाला.

"या सैन्याला त्या राक्षसांचा समाचार घ्यायला पाठवायचा माझा विचार नाहीं. मी स्वतः त्या राक्षसाला भेटून त्याच्याशीं बोलणार आहें." असें म्हणत त्यानें विचारलें–"तो कोठें राहतो हें तुम्हांला माहीत आहे का ?"

"माझ्या गुप्तचरांनीं त्याच्या किल्ल्याचा पत्ता काढला आहे. परंतु महाराज! आपण त्या भानगडींत...." बोलत असतां मध्येंच सेनापतीची वाचा बंद झाली व त्याच्या अंगाला दरदरून घाम सुटला.

"मी एकटा त्याच्या किल्ल्यांत जात नाहीं. माझ्या बरोबर कांहीं सैनिक देखील जातील. तुम्हांला वाटलें तर तुम्हीं सुद्धां बरोबर यावें असें मी म्हणेन." चित्रसेन म्हणाला.

"महाराज! मीच काय, आपल्या सैन्यांतील प्रत्येक सैनिक स्वतःचा प्राण आपल्यावर ओवाळून टाकायला तयार आहे." सेनापति म्हणाला.

कांहीं वेळानें चित्रसेन कांहीं निवडक सैनिकांना बरोबर घेऊन उग्राक्षाच्या निवासस्थानाकडे निघाला. जे गुप्तचर उग्राक्षाचें निवासस्थान पाहून आले होते ते पुढें पुढें चालले होते. ऐन दुपारच्या वेळीं रानांत खूप दूर चालत गेल्यावर ते एका डोंगरी ओढ्याच्या काठीं पोंचले. तेथेंच उग्राक्ष रहात असे.

डोंगराखालच्या रानांत कांहीं राक्षस होते. त्यांनीं चित्रसेन व त्याच्या अनुयायांना येतांना पाहिलें व हंसूं लागले. "ओहो! हे लोक किती शहाणे दिसत आहेत. स्वतः पायीं चालून येत आहेत. आपल्याला दोन तीन दिवसांपुरेसा तरी आहार मेहनत केल्याशिवाय मिळणार आहे!" राक्षस आपसांत बोलत होते.

चित्रसेन जवळ येऊन त्या राक्षसांना ओरडून म्हणाला तुम्ही आपल्या राजाला जाऊन सांगा. मी येत आहें. माझें नांव चित्रसेन आहे!"

तें ऐकून राक्षस जास्तच जोरजोरानें हंसूं लागले. म्हणाले—"नरमांस मग तें कोणाचेंहि असो सारखेंच चवदार असतें. तुझें मांस काय जास्त चवदार आहे होय? तुझे कपडे तर छान रेशमी दिसत आहेत. तूं राजा आहेस वाटतें, या लोकांचा?"

"होय मी राजा आहें! महाराज चित्रसेन माझें नांव आहे. या रानांत दहा कोस अंतरावर जो एक राजवाडा आहे तो तुम्हांला माहीतच असेल." चित्रसेनानें दरडावून विचारलें.

त्या राजवाड्याचें नांव ऐकतांच राक्षस थोडे चपापल्यासारखे दिसले. म्हणाले—"माफ करा. आमच्या राजानें आपल्या-

विषयीं आम्हांला सांगितलें जाहे. आपली व त्यांची एकदां भेट झाली होती असें आम्ही ऐकलें आहे. यावें, यावें! आमचे महाराज आंत किल्ल्यांत आहेत." असें सांगून ते चालूं लागले आणि चित्रसेन आपल्या सैनिकांबरोबर त्यांच्या मागें चालूं लागला.

उग्राक्षाचा किल्ला विचित्रच होता. एक डोंगरच पोखरून एक राजवाडा बांधला होता. डोंगराचाच बाहेरचा भाग खोदून त्याचा किल्ला केला होता. चार बाजूला चार बुरूज होते. मुख्य द्वार पूर्वेकडे होतें. सर्व एकाच दगडाचें होतें. युद्ध करून तो किल्ला सर करणें मनुष्याला काय, राक्षसांना देखील अशक्य होतें. असा तो एक अजिंक्य किल्ला होता.

चित्रसेन किल्ल्यांत शिरला. दुरून उग्राक्ष राक्षसानें त्याला आंत येतांना पाहिलें व मोठमोठ्यानें हंसूं लागला. तो आपल्या घरासमोरच्या एका पायरीवर येऊन बसला होता.

"चित्रसेन! तुझा तो मोठा मुलगा कोठें आहे? तूं कबूल केलें होतेंस ना कीं तूं घेऊन येशील म्हणून?" असें विचारीत चित्रसेनानें सर्व सैनिकांकडे लक्षपूर्वक पाहिलें.

"उग्राक्षा! तुला वेड तर नाहीं लागलें? अरे! मी तुला काल नाहीं परवांच तर वचन दिलें होतें. या अवधींत अठरा वर्षें निघून गेली असतील असें वाटलें तुला?" चित्रसेनानें धीटपणानें प्रश्न केला.

चित्रसेनाचें तें वाक्य ऐकून उग्राक्ष जास्तच जोरानें हंसला. म्हणाला—"राक्षसाची बुद्धि ठिकाणावर असतांना त्याला कोणी वेडा म्हटलें आणि समज त्याला खरोखरचेंच वेड लागलें तर माणसांची जात

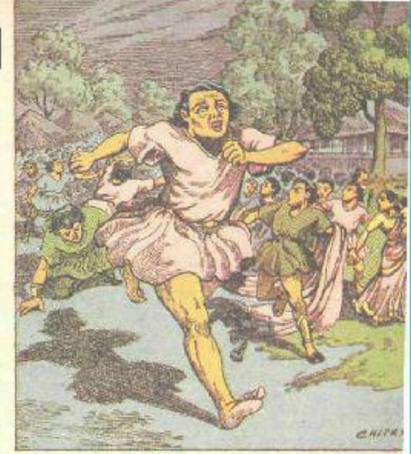
या पृथ्वीवर उरेल तरी का? आतां मी वेडा कीं तूं? सांग"।

"मला सर्व माणसांच्या जातीच्या वतीनें बोलण्याचा अधिकार नाहीं, पण मी आपल्या राज्यांतल्या प्रजेच्या वतीनें खास विचारूं शकतों. माझ्या राज्यांतली प्रजा मात्र रोज कमी होऊं लागली आहे." चित्रसेन म्हणाला.

"तुझें राज्य!" विचारीत उग्राक्षानें आश्चर्य प्रगट केलें व स्मित करून म्हणाला—"होय! उग्राक्षाचें सारें जंगल आतां तुझेंच झालें आहे नाहीं का? नर्मदा नदीच्या काठचें धवलगिरीचें राज्य सोडून सर्व राज्य या उग्राक्षाचेंच आहे."

"या रानांतील खेडे गांवांत राहणाऱ्या लोकांचा संहार तुझ्या अनुयायांनीं चालविला आहे. त्यांचीं गुरें धरून नेत आहेत. मुलां-बाळांना लहान थोर माणसांना ते धरून नेत आहेत. हें सर्व तूं दिलेल्या वचनाच्या विरुद्ध आहे. चित्रसेनानें धीटपणानें दरडावून विचारलें.

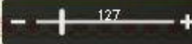
चित्रसेनाचा तो धीटपणा पाहून उग्राक्ष देखील चकित झाला. त्याचे शब्द तोंडां-तल्या तोंडांत राहून गेले. समोरच्या

दगडांकडे बोट दाखवीत तो म्हणाला—"सर्व एकेका दगडावर बसा." नंतर चित्रसेनाकडे वळून म्हणाला—"चित्रसेन! तूं चुकतो आहेस. तुझ्या राज्यांतल्या प्रजेवर अत्याचार करणारे माझे अनुयायी किंवा मी नाहीं. त्याची जबाबदारी माझ्या-वर नाहीं."

"म्हणजे तुझें म्हणणें असें आहे वाटतें कीं या सर्व अत्याचाराला जबाबदार दुसरा कोणी आहे?" चित्रसेनानें विचारलें.

"माझें असें म्हणणें नाहीं कीं माझ्या अनुयायांनीं कधींच कोणाला उचलून आणलें

नसेल. सणावारीं दोघां तिघांना उचलून आणलें असेल कदाचित. परंतु खेडेगांवें उध्वस्त करणारा कोणी दुसराच असला पाहिजे." उग्राक्ष बोलतां बोलतां थांबला. चित्रसेनाकडे पहात थोड्या वेळानें त्यानें विचारलें–"चित्रसेन! तूं अग्निद्वीपाचें नांव ऐकलें आहेस का?"

"अग्निद्वीप! या नांवाचें द्वीप आहे हें मी कधीं ऐकलें नाहीं." चित्रसेन आश्चर्य करीत म्हणाला.

"बरें तर आज तूं व तुझे हे अनुयायी येथें रहा. मी आज रात्रीं तुम्हांला ते क्रूर लोक कोण हें दाखवितों. ते अग्निद्वीपांत राहतात. राक्षसांसमोर ते कांहीं करूं शकत नाहींत. परंतु ते एक तऱ्हेच्या भयंकर जनावरांवर बसून येतात. त्या जनावरांना पाहिलें कीं आम्हां राक्षसांना सुद्धां धडकी भरते. त्या जनावरांना पंख आहेत. ते आकाशांत उडतात. म्हणून त्यांना जनावरें म्हणण्यापेक्षां पक्षी म्हटलें तर जास्त बरोबर होईल. त्या विचित्र पक्ष्यांच्या पाठीवर बसून येणाऱ्या लोकांपैकीं फक्त एकालाच आम्हीं आज-पर्यंत पकडूं शकलों. पण तो दुसऱ्याच दिवशीं मेला. कां व कसा हें नाहीं कळलें. त्याचा अस्थिपंजर मात्र उरला आहे. पाहिजे तर पहा. मी तुला दाखवितों." उग्राक्ष म्हणाला.

"अस्थिपंजरच नव्हे तर मी त्या दुष्ट जातीच्या लोकांनाच पहावें, म्हणतों. त्यांचे ते भयंकर पक्षी कसे काय आहेत हें डोळ्यांनीं पहावयाचे आहे मला." चित्रसेन म्हणाला. उग्राक्षानें मान हलवून ठीक आहे, दाखवितों असें सुचविलें.

[पुढील गोष्ट पुढील अंकीं.]

अपराधाबद्दल बक्षीस

विक्रमार्कानें हट्ट सोडला नाहीं. तो पुन्हां झाडाजवळ गेला. शव खांद्यावर टाकलें आणि निश्शब्दपणें स्मशानाच्या दिशेनें चालूं लागला. तेव्हां वेताळ बोलूं लागला–"राजा! तुझी निष्ठा पाहिली म्हणजे खरोखर आश्चर्य वाटतें. पैसे देऊन सुद्धां कोणी इतक्या निष्ठेनें काम करील असें मला वाटत नाहीं. रामभद्रासारखीं कांहीं निष्ठावान माणसें देखील ऐन वेळीं आपली निष्ठा गमावून बसतात. पण तूं म्हणजे तूंच आहेस. तुला या एकान्त वेळीं कंटाळा वाटूं नये म्हणून मी रामभद्राची गोष्ट सांगतों, ऐक." त्यानें गोष्ट सुरू केली–

"अयोध्या नगरींत रामभद्र नांवाचा एक क्षत्रिय तरुण रहात असे. तो जगांत एकटा होता. पोटापाण्यासाठीं त्याला नोकरी करावी लागे.

एकदां त्याला एक नोकरी लागली. ही त्याच्या आयुष्यांतली शेवटचीच नोकरी

ठरली. अयोध्येपासून थोड्या अंतरावर एका खेड्यांत रामभरोसे नांवाचा एक श्रीमंत म्हातारा क्षत्रिय रहात असे. उतार-वयामुळें त्याचें शरीर कसें कांटा होऊन गेलें होतें. त्याला एकुलता एक मुलगा होता. तो हि गेल्यानें म्हातारा आयुष्याला वैतागला. त्यांत त्याचा तापट स्वभाव. कामावर कोण टिकणार? कित्येक नोकर चार दिवस काम करून निघून गेले. तसा पगार चांगला मिळत असे. त्या बरोबर लाखोली आणि पाठीची पूजा पण होई. मग हें सर्व कोण सहन करणार?

रामभद्राच्या नशिबीं ह्याच म्हाताऱ्याच्या पदरीं नोकरी करण्याचें आलें. त्यानें गांव-कऱ्यांच्या तोंडीं म्हाताऱ्याच्या स्वभावाचें वर्णन ऐकलें होतें. तरी त्यानें विचार केला– म्हातारे थोडे तापट असतातच. आपण थोडी सेवा शुश्रूषा केल्यावर म्हातारा खूष होईल! एकूण रामभद्र नोकरीला लागला.

नवा नोकर म्हणून म्हाताऱ्यानें त्याला घरांतलें सर्व काम नीट समजावून सांगितलें आणि त्याच्यावर उगीच राग काढावयाचा नाहीं असें मनाशीं ठरविलें. पण हरिदासाची कथा पुन्हां मूळपदावर आली.

रामभद्राला आढळून आलें कीं या खाष्ट म्हाताऱ्याकडे नोकरी करणें कोणालाहि शक्य नाहीं. म्हातारा तापला कीं जें हातांत येई तें टाळक्यांत घाली. त्यानें रामभद्राची वेळीं अवेळीं पुष्कळ पाठपुजा केली. एकदां राग आला कीं रामभरोसेच्या क्रूरपणाला सीमा नसे.

एक दिवस रामभद्र इतका कंटाळला कीं त्यानें ती नोकरी सोडावयाचें मनाशीं ठरविलें आणि आपले कपडे व सामान सुमान एका पिशवींत घालून जाण्याची तयारी करूं लागला. रामभरोसेनें तें पाहिलें

व त्याला बोलावून म्हणाला–"माझ्यावर असा रागावून निघून गेलास तर मला कोण विचारील? अनाथ मुलासारखी माझी स्थिति होईल."

रामभरोसेच्या त्या वाक्यानें रामभद्रचें मन विरघळलें. त्याच्या मनांत बदल झाला. परंतु रामभरोसेचा मात्र मूळ स्वभाव जाईना.

गांवांतलीं कांहीं थोर म्हातारीं माणसें रामभरोसेला भेटायला येत तेव्हां म्हणत– "बाळ, तूं फार गुणी दिसतोस इतकी सहनशक्ति व सोशिकपणा दुसऱ्या एकाहि नोकरानें दाखविला नाहीं. या म्हाताऱ्या-जवळ कोणाचा निभाव लागेल तर ना? अशीच सेवा करीत रहा. चार दिवसांचा पाहुणा आहे."

डॉक्टर वैद्य जो कोणी येई, म्हाताऱ्याच्या औषधपाण्याची काळजी घेण्यास रामभद्रलाच सांगून जाई.

रामभद्रनें स्वतःला जणुं कांहीं कैदीच करून घेतलें होतें. म्हाताऱ्याच्या एका गोड शब्दावर तो रहावयास तयार झाला होता. म्हणून ही नोकरी सोडवेना व धरून राहवे-नाहि. म्हातारा आहे तोंपर्यंत त्याची नोकरी

करावयाची, जणुं हेंच त्याच्या नशिबीं लिहिलें होतें.

सुमारें एक वर्ष हो ना हो ना करीत लोटले. अयोध्येला जाण्याची इच्छा राम-भद्रच्या मनांत बळावत चालली. रामभरोसेचे अत्याचार वाढतच होते. झालेला पगार मागून घेऊन निघून जावें असा त्यानें मनाशीं निश्चय केला. झाली ती सेवा पुरे झाली.

म्हाताऱ्याला भेटायला जे लोक येत त्यांना तो म्हणे–"आजोबांच्या सेवेला कोणी दुसरा नोकर ठेवून घ्या. मला नाहीं हें काम होत. मी चार दिवसांनीं जाणार आहें."

ते म्हणत—"अरे, इतकी घाई कां ? एवढा पावसाळा जाऊं दे. इतके दिवस धीर धरलास तसा आणखी कांहीं दिवस धर. कसे तरी हे तीन महिने निघून गेले म्हणजे मग दुसरा नोकर ठेवून घेऊं."

शेवटीं रामभद्रानें नोकरी सोडण्याचा विचार रहित केला. पण त्याचा त्रास कमी होण्याऐवजीं वाढतच गेला. म्हाताऱ्याची सेवाशुश्रूषा करतां करतां तो स्वतःच इतका अशक्त झाला कीं आजारी पडतो कीं काय शंका वाटूं लागली. त्याला पगार चांगला मिळत होता. पण मिळून काय उपयोग ? त्याच्या जिवाला सुख नव्हतें.

म्हणून पुन्हां एक दिवशीं रामभद्रानें निघून जायचें ठरविलें. रामभरोसेकडे त्याचे पगाराचे सर्व पैसे तसेच जमा होते. मागायला गेलें तर मी निघून चाललों आहे असें म्हाताऱ्याला वाटेल. म्हणून पगार सुद्धां सोडून जावयाचें त्यानें ठरविलें. इतका तो कंटाळला होता.

परंतु त्याच दिवशीं दुपारीं म्हाताऱ्यानें गांवच्या पाटलांना बोलावून त्यांच्या हातांत एक मोठा कागद दिला. तें त्याचें मृत्युपत्र

होतें. त्याची सर्व मिळकत त्यानें कोणाच्या तरी नांवें लिहून ठेवली होती.

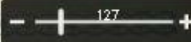
रामभद्रला जेव्हां मृत्युपत्राची गोष्ट कळली तेव्हां म्हातारा आतां जाणार. फार दिवस त्रास सोसावा लागणार नाहीं. गेले तसे आणखी कांहीं दिवस असेच घालवावे असा त्यानें विचार केला. जर निघून गेलों तर लोक काय म्हणतील ?

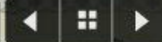
असेंच कांहीं दिवस लोटले. म्हाताऱ्याचा आजार वाढत चालला. त्याबरोबर त्याचा तापटपणा देखील वाढत होता. त्याला दिवसभर काम असे व रात्रभर म्हाताऱ्याची सेवा करावी लागे. त्याचा डोळा लागूं लागला कीं तेवढ्यांत म्हातारा त्याला हाक मारी—"अरे, पेंगूं लागलास वाटतें ? ऊठ औषध दे ! पाणी दे !"

एकदां रात्रीं म्हाताऱ्यानें कितीदां तरी हांका मारल्या असतील. पण रामभद्रची झोप मोडली नाही. म्हातारा इतका तापला कीं त्यानें मागेंपुढें कांहीं पाहिलें नाहीं आणि हाताला तांब्या लागला तोच उचलून रामभद्रला भिरकावून मारला.

रामभद्र दचकून ओरडला. त्याचें सर्व तोंड रक्तबंबाळ झालें होतें. पण त्याचें

त्याला भान नव्हतें. त्याला मालकाचें ओरडून रागावणें तेवढें ऐकूं आलें. डोक्याला जेथें जखम झाली होती तेथें दुखूं लागलें. म्हणून त्यानें हात लावून पाहिला तेव्हां त्याला रक्त येत असल्याचें कळलें. त्याला म्हाताऱ्याचा इतका राग आला कीं त्यानें म्हाताऱ्याचें तोंड दोन्ही हातांनीं दाबून धरलें. म्हातारा दोन मिनिटें तडफडला आणि त्यानें अंग टाकलें आणि डोळे फिरविले.

रामभद्र घाबरून गेला. केवढा अपराध केला मी ? त्यानें जवळ पासच्या लोकांना धांवत जाऊन बोलावून आणलें. थोड्या-वेळानें वैद्यबुवा पण आले. ते म्हणाले–"म्हातारा इतके दिवस जगला हेंच आश्चर्य! रामभद्रनें आपल्या सेवेनें त्याचें आयुष्य वाढविलें होतें."

तें ऐकून रामभद्र खजील झाला. लोकांचा माझ्यावर इतका विश्वास ! आणि मी हें काय केलें ? पश्चात्तापानें त्याला रडूं कोसळलें. लोकांना वाटलें कीं म्हातारा गेल्याचें त्याला दुःख होत आहे. म्हणून लोकांनीं त्याचें सांत्वन केलें व त्याच्या स्वामीभक्तीची प्रशंसा केली.

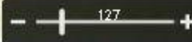
दुसऱ्या दिवशीं गांवच्या पाटलांनीं गांवांतल्या सर्व प्रमुखांना बोलावून त्यांच्या समोर तें मृत्युपत्र वाचलें. म्हाताऱ्या रामभरोसेनें सर्व संपत्ति रामभद्रच्या नांवीं लिहून ठेवली होती. हें कळल्यावर तर त्याला फारच दुःख वाटूं लागलें. म्हाताऱ्यानें दिलेल्या संपत्तिपैकीं एका पैलादेखील हात लावावयाचा नाहीं असें त्यानें ठरविलें. मला म्हाताऱ्याची संपत्ति नको असें जर सांगितलें तर सर्व कारण विचारतील. म्हणून संपत्ति घेऊन गोरगरिबांना वांटून टाकावी किंवा धर्मकार्यांत खर्च करून टाकावी असें त्यानें मनाशीं ठरविलें.

त्याला एवढी मोठी संपत्ति फुकटांत मिळाली असें कोणाला वाटलें नाहीं. कारण गांवातले सर्व लोक म्हणत "हा देवमाणूस आहे! नाहींतर त्या क्रूर म्हाताऱ्याची सेवा इतके दिवस कोणी केली असती का ? राक्षस होता राक्षस! रामभद्र म्हणूनच इतके दिवस टिकून राहिला. दुसरा कोणी राहिला असता का ?" सर्व रामभद्राच्या सोशीकपणाची वाखाणणी करीत होते.

इतर लोक रामभरोसेची निंदा करीत असत. पण रामभद्र मात्र त्याची प्रशंसाच करीत असे. म्हणे–"खडक फोडूनच पाण्याचा झरा बाहेर वाहात येतो. म्हताऱ्याचें हृदय तसेंच होतें."

हळूहळू रामभद्राच्या मनांत बदल होऊं लागला. त्यानें दानधर्म कमी केला. पैसा वांचवूं लागला. त्यानें लग्न करून घेतलें आणि आपला संसार थाटला. तो संसारांत इतका रमला कीं त्यानें केलेले सर्व निश्चय तो पार विसरून गेला.

वेताळानें येथवर गोष्ट सांगून विचारलें– "राजा, जो रामभद्र आपल्या पापकर्मा-बद्दल इतका पश्चात्ताप करीत होता त्याचा विचार असा एकदम कसा काय बदलला? आपण करीत आहों तें बरोबर आहे असें त्याला वाटूं लागलें होतें काय? किंवा मोहाला बळी पडून त्याचें मन अगदीं थंडगार होऊन गेलें होतें! या प्रश्नांचीं उत्तरें माहीत असून तूं दिली नाहींस तर तुला परिणाम माहीतच आहे. तुझें डोकें तुझ्याच पायांवर शंभर छकलें होऊन आदळेल.

विक्रमार्क म्हणाला–"रामभद्रानें विचारपूर्वक रामभरोसेचा वध केला नव्हता. त्याचा स्वतःच्या बुद्धीवर वश राहिला नव्हता. म्हणून त्याच्या हातून अगदीं अनपेक्षितपणें म्हाताऱ्याचा जीव गेला. रामभद्रला मात्र वाटत होतें कीं आपल्याच हातून म्हाताऱ्याचा खून झाला. म्हणून केलेल्या अपराधाबद्दल त्याला पश्चात्ताप वाटणें अगदीं साहजिक होतें. परंतु स्वतःच्या निर्णयापेक्षां जगाचा निर्णयच जास्त महत्वाचा असतो. जगानें त्याला निर्दोष मानलें होतें. म्हणून त्याच्या मनाला शांतिलाभ झाला आणि तो सामान्य माणसासारखा म्हाताऱ्याच्या धनाचा उपयोग करूं लागला.

राजाचें मौन भंग होतांच वेताळ नाहींसा झाला आणि झाडावर जाऊन लटकूं लागला.

(कल्पित)

रत्नावली

सिंहल देशाचा राजा विक्रमबाहु यास रत्नावली नांवाची एकुलती एक मुलगी होती. वत्सदेशाचा राजा उदयन याचा मंत्री यौगंधराय याला एका सिद्ध योग्या-कडून असें कळलें कीं तिचा पति एक चक्रवर्ति राजा होईल. आपला राजा चक्रवर्ति व्हावा असें यौगंधरायाला वाटलें. म्हणून त्यानें सिंहल देशाचा राजा विक्रमबाहु याज-कडे दूत पाठवून राजकन्या रत्नावलीला आपल्या राजाच्या वतीनें मागणी घातली. परंतु उदयन महाराजांची पहली राणी वासव-दत्ता ही विक्रमबाहूची पुतणी होती. आपल्या मुलीला पुतणीची सवत करून घरांत भांडणें लावणें त्याला पसंत नव्हतें म्हणून त्यानें यौगंधरायाला नकार दिला.

परंतु सिंहल देशांत कांहीं दिवसांनीं अशी बातमी आली कीं वासवदत्ता लावणक येथें अग्निहोत्रांत पडून मरण पावली. म्हणून सिंहल देशाचा राजा उदयन महाराजांशीं रत्नावलीच्या विवाहास कबूल झाला. त्यानें आपल्या मुलीला वसुभूति नांवाचा मंत्री व यौगंधरायनें पाठविलेला दूत यांच्या बरोबर कौशांबीला पाठवून दिलें.

एका जहाजांत प्रवास करीत असतां एक मोठें वादळ आलें आणि त्यांत एका खडकावर आपटून त्यांच्या जहाजाचे तुकडे तुकडे झाले. सुदैवानें रत्नावलीला जहाजाची फळी मिळाली व त्यावर तरंगत तिनें आपला जीव वांचविला. कौशांबीचा एक व्यापारी त्या बाजूनें जात असतां त्यानें रत्नावलीला त्या स्थितींत वांचविलें आणि यौगंधराय याच्याकडे तिला नेऊन पोंचविलें.

यौगंधरायाला ही तरुणी रत्नावलीच आहे हें कळल्यावर फार आनंद झाला. त्यानें रत्नावली

सौ. गंगादेवी आपटे

साठीं उदयन महाराजांच्या वतीनें जेव्हां मागणी घातली तेव्हां महाराजांना ही गोष्ट कळविली नव्हती. कारण महाराजांचें वासवदत्तेवर फार प्रेम होतें. म्हणून यौगंधरायानें रत्नावलीचें नांव सागरिका असें ठेवून तिला वासवदत्तेच्या महालांत दासी म्हणून नेमलें.

वसंतोत्सव आला. राणी वासवदत्ता मकरंद उद्यानांत रक्ताशोक वृक्षाजवळ आपल्या सर्व सखींना बरोबर घेऊन मन्मथाच्या पूजेसाठीं आली. उदयन आपला मित्र विदूषक वसंतक याच्या बरोबर उत्सवाची गंमत पहावयास त्याच बाजूला आला.

इतर परिचारिकांबरोबर सागरिकापण तेथें आली. तिचें रूप लावण्य पाहून राणीला भय वाटूं लागलें. म्हणून चातुर्यानें तिला दूर पाठवावयाचें ठरवून वासवदत्ता तिला म्हणाली–" हें पहा, तूं या पोपटाचा पिंजरा घेऊन जा. कांचनमाला पूजाद्रव्य देण्यासाठीं येथें राहील."

सागरिकेनें पूर्वी कधीं मन्मथपूजा पाहिलेली नव्हती. तिला तो उत्सव पाहण्याची फार इच्छा होती. पण राणीची आज्ञा झाल्यानें तिला जावें लागलें. तरी फुलें तोडण्याचें कारण काढून ती दृष्टि आड उभी राहली. तिनें मन्मथपूजा पाहण्याचें आपल्या मनाशीं ठरवून टाकलें होतें.

ती फुलें तोडीत असतां त्याच बाजूनें महाराज उदयन वसंतकाबरोबर आले. वासवदत्तेनें मन्मथ पूजा समाप्त करून पतीची पूजा सुरू केली होती. फुलें तोडून झाल्यावर सागरिका एका झुडपा आड उभी राहून ती पूजा पाहूं लागली.

उदयन महाराजांचें सौंदर्य पाहून ती मुग्ध झाली. तिला वाटलें कीं या देशांत स्वतः मन्मथच पूजेच्या वेळीं हजर राहून पूजेचा स्वीकार करतो. तिचें मन उदयन महाराजांनीं

हिरावून घेतलें होतें. तिनें सुद्धां मन्मथाची पूजा करण्याचें ठरविलें.

ती एका बाजूला गेली व एका चित्रपटावर उदयन महाराजांचें चित्र मन्मथ समजून काढूं लागली. इतक्यांत सुसंगति नांवाची एक दासी पोपटाचा पिंजरा घेऊन तेथें आली. सागरिकानें तें चित्र लपविण्याचा पुष्कळ प्रयत्न केला. परंतु त्याचा कांहीं उपयोग झाला नाहीं.

सुसंगतीनें उदयनचें चित्र ओळखलें होतें. तरी तिनें तिला विचारलें–" सागरिका हें कोणाचें ग चित्र ?"

" मन्मथाचें ! " सागरिका म्हणाली.

" तर मग बाजूला रतीला उभें केल्याशिवाय हें चित्र पूर्ण होणार नाहीं." सुसंगति थट्टेनें म्हणाली. असें सांगून तिनें उदमनच्या बाजूला सागरिकेचें चित्र काढलें.

" हें काय तूं माझें चित्र काढते आहेस ?" सागरिकेनें विचारलें.

" तूं मन्मथाचें चित्र काढलेंस, मी रतीचें काढलें. यांत काय चुकलें." असें म्हणून ती खदखदां हंसूं लागली.

सुसंगति तिच्या विश्वासांतली सखी होती. म्हणून तिनें घडलेली सर्व गोष्ट तिला सांगितली

व महाराजांवर तिचें मन बसलें आहे हें देखील सांगून टाकलें. इतक्यांत ओरडा झाला कीं माकड सांखळी सोडून पळालें. त्या दोघींना वाटलें कीं माकड त्यांच्याकडेच येत आहे. म्हणून त्या पळून गेल्या आणि एका अडोशाच्या जागीं येऊन उभ्या राहिल्या. या गडबडींत पोपट पिंजऱ्यांतून उडाला. दोघी त्याला शोधायला म्हणून निघाल्या.

त्याच वेळीं राजा उदयन वसंतकाबरोबर त्या बाजूला आले. त्यांच्या वाटेवरच तो पोपट झाडावर बसून, त्यानें त्या दोघींचें जें बोलणें ऐकलें होतें तें, बोलत होता. राजाला

त्याचें बोलणें ऐकून अर्थातच कुतूहल वाटलें. त्याच्या बोलण्यावरून महाराजांना एवढें कळलें कीं कोण्या सुंदरीनें आपल्या प्रियकराचें चित्र काढलें आहे. तिच्या सखीनें विचारलें कीं तो कोण? तर ती म्हणाली—"मन्मथ!" त्यानंतर विचारणाऱ्या सखीनें आपल्या सखीचें चित्र तिच्या प्रियकराजवळ काढलें आणि म्हणाली—"ही रति!" हें ऐकून वसंतकानें आनंदानें टाळी वाजविली. त्यावरोबर घाबरून पोपट उडून गेला.

वसंतकानें पोपटाला उडविलें नसतें तर तो आणखी काय काय बोलला असता कोणास ठाऊक? असा विचार करीत राजानें कदलीगृहांत प्रवेश केला आणि तेथें त्यानें स्वतःचें चित्र पाहिलें. जवळ एका अपरूप सुंदरीचें चित्र पाहून राजानें तिच्या सौंदर्याची खूपखूप वाखाणणी केली.

या अवधींत सागरिका व सुसंगति परत कदलीवनाकडे आल्या. त्यांनीं आडून राजाचें बोलणें ऐकलें.

"रति-मन्मथाचें चित्र पहा महाराजांच्या हातांत आहे. जाऊन घे ना आतां!" सुसंगति सागरिकेला चिडवीत म्हणाली. परंतु सागरिका राजासमोर जायला लाजली.

म्हणून सुसंगतीनें पुढें जाऊन राजाजवळ तें चित्र मागितलें. राजानें चित्र देण्याचें नाकारलें. तेव्हां गालांत हंसत सुसंगति म्हणाली—"मी सर्व ऐकलें आहे. मला सर्व कळतें. चित्र दिलें नाहीं तर राणी साहेबांकडे जाऊन सर्व सांगून टाकीन."

"तूं रागावलीस होय! मी थट्टेंत देणार नाहीं असें म्हटलें होतें. ही घे मोत्यांची-माळ तुला बक्षीस!" राजा म्हणाला.

"मी तरी थट्टेंत भीति दाखविली होती. मला नको ही मोत्यांची माळ. खरा राग जिला यायला पाहिजे ती सागरिका पहा बाजूला लपून बसली आहे. तिला द्या जें बक्षीस द्यायचें असेल तें." सुसंगती म्हणाली.

"कुठें आहे ती? कुठें आहे?" विचारीत राजा सागरिका होती तिकडे गेला. तिचा हात आपल्या हातांत घेऊन प्रेमाचे दोन शब्द बोलला. इतक्यांत राणी वासवदत्ता आपली सखी कांचनमाला हिच्या बरोबर तेथें आली. सागरिका आणि सुसंगति त्या आधींच तेथून निघून गेल्या होत्या.

दुर्दैवानें त्या चित्रावर राणीची नजर गेली. त्यांत महाराजांबरोबर सागरिकेचें चित्र पाहून राणीच्या तळपायाची आग मस्तकापर्यंत गेली. तिनें महाराजांना विचारलें—आपल्या शेजारच्या रमणीचें चित्र कोणी काढलें?" राजानें खरी गोष्ट लपवून उत्तर दिलें—"मीच स्वतःच्या कल्पनेनें हें चित्र रेखाटलें आहे!"

परंतु राजाच्या बोलण्यावर राणीचा विश्वास बसला नाहीं. ती रागानेंच तेथून निघून गेली. राजाजवळ एक शब्द देखील

बोलली नाहीं. त्यानंतर तिनें सगळा राग सागरिकेवर काढला. तिच्यावर कडक नजर ठेवण्यांत आली. तिच्या हालचालीवर बंधनें घालण्यांत आलीं. राजाला सागरिकेची भेट न झाल्यामुळें कांहीं सुचेना. वसंतकानें राजा व सागरिकेची भेट व्हावी म्हणून एक उपाय योजला. त्यानें राणीचीं वस्त्रें नेसवून सागरिकेला माधवीलता मंडपांत घेऊन यायला सुसंगतीला सांगितलें.

हीं गोष्ट एका दासीकडून वासवदत्तेला पण कळली. तिनें जें ऐकलें होतें तें खरें कीं खोटें हें कळावें म्हणून राणी स्वतः माधवी लतामंडपाजवळ जाऊन उभी राहिली. परंतु काळोख असल्यामुळें तिलाच सागरिका समजून राजा तिच्याशीं बोलला. तें ऐकून राणीला फारच राग आला. "मी सागरिका वाटल्यें होय महाराजांना?" वासवदत्तेनें विचारलें.

राजाचे डोळे उघडले. तो राणीची माफी मागूं लागला. परंतु चुकीची दुरुस्ती होणें अशक्य होतें. म्हणून राणी एक शब्द देखील बोलल्याशिवाय तेथून निघून गेली. तितक्यांत सागरिका वासवदत्तेचीं वस्त्रें परिधान करून आली. तिला पाहून राजाच्या आनंदाला पारावार राहिला नाहीं.

इकडे राणीला राजावर कोप केल्याबद्दल थोडें वाईट वाटलें. राजाला दुःख झालें असेल असें समजून ती माफी मागण्यासाठीं परत आली. पण राजाला सागरिकेबरोबर प्रेमालाप करतांना पाहून ती दचकून मागें सरकली.

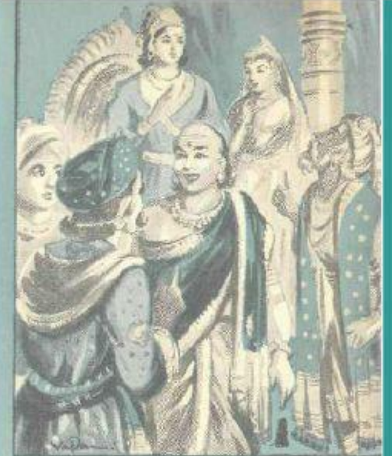
आतां सागरिकेला डोळ्याआड केल्याशिवाय उपाय नाहीं असा मनाचा निर्धार करून राणीनें सागरिकेला अंतःपुरांतल्या एका खोलींत बंद करून ठेविलें. ही गोष्ट कोणाला कळली नाहीं. परंतु सागरिकेनें

भावी संकटाची कल्पना येतांच आपला रत्नहार सुसंगतीला देऊन तो कोणातरी ब्राह्मणाला दान करण्यास सांगितलें. तिनें तो वसंतकाला नेऊन दिला.

राजाला सागरिकेचा विरह असह्य झाला होता. त्यांत वसंतकाच्या गळ्यांत तिचा रत्नहार पाहून त्याचें दुःख जास्तच वाढलें.

इतक्यांत असें कळलें कीं वासवदत्तेचें माहेरगांव उज्जयिनी येथील कोणी जादुगार आला आहे. राजाच्या दुःखी मनाला थोडी करमणूक होईल असा विचार करून राणीनें जादूचे खेळ करून दाखविण्यास त्याला सांगितलें. जादुगारानें एक मोठा चमत्कार दाखविला. सर्वांना आकाशांत ब्रह्मा, विष्णु, महेश यांच्याबरोबर स्वर्गांतले देव व अप्सरा दिसूं लागल्या. जादूचे खेळ चालू असतांच यौगंधरायनें राजाच्या भेटीस अपरिचित पाहुण्यांस पाठविलें. हे दोघे दुसरे कोणी नसून यौगंधरायानें सिंहलच्या राजाकडे पाठविलेला दूत व सिंहल देशाचा मंत्री वसुभूति होते. जहाज फुटल्यावर दोघे कांहीं काळानें किनाऱ्याला लागले होते.

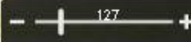
राजानें जादुगाराला कांहीं वेळ खेळ बंद करायला सांगितलें.

"महाराजांची आज्ञा शिरोधार्य आहे! एकच खेळ उरला आहे तो मागाहून दाखवीन." असें सांगून जादुगार बाजूला झाला.

वसुभूतीनें वसंतकाच्या गळ्यांत सिंहलच्या राजकन्येचा रत्नहार पाहिला. तो पाहून त्यानें चकित होऊन जहाज फुटून सिंहलची राजकन्या कशी समुद्रांत पडली याचें वर्णन केलें आणि म्हणाला—"राजकन्या महाराजांशीं लग्न करण्याच्या हेतूनेंच येत होती."

यौगंधरायाच्या प्रयत्नानें रत्नावलीशीं आपला विवाह होणार होता हें जेव्हां

राजाला कळलें तेव्हां त्याला आश्चर्य वाटलें. कारण त्याला त्यांतलें कांहींच माहीत नव्हतें.

परंतु आपली बहीण समुद्रांत बुडून मेल्याचें ऐकून राणी रडूं लागली.

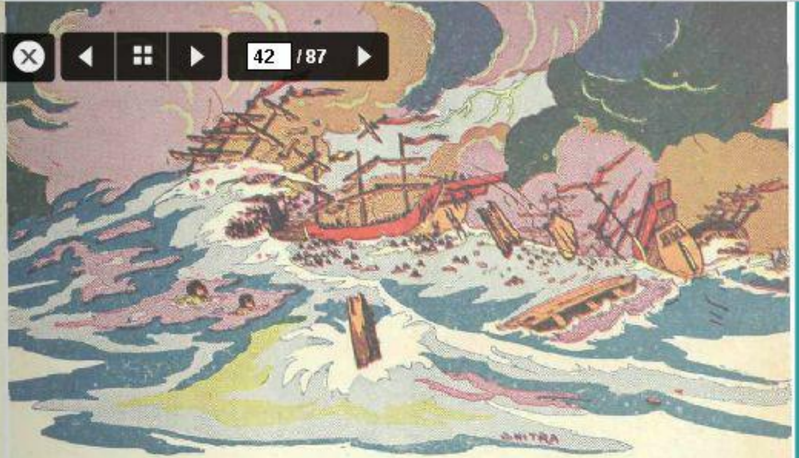
त्याच वेळी एकाएकीं अंतःपुराला आग लागल्याचें पाहून राजवाड्यांत ओरडा झाला. वासवदत्ता ओरडली–"वांचवा ! वांचवा !" राजा म्हणाला–"घाबरूं नकोस. मी आहें."

"तें नव्हें ! मी सागरिकेला अंतःपुरांत बांधून ठेवलें आहे. तिला वांचवा !" वासवदत्ता म्हणाली.

राजानें मागें पुढें पाहिलें नाहीं व आगीचे लोट येत होते तरी तो अंतःपुरांत शिरला. त्याच्या पाठोपाठ अनेक लोक आंत शिरले. राजानें सागरिकेला सोडवून आणलें. पण त्याच्या किंवा तिच्या अंगाला कांहींच अपाय झाला नाहीं. कारण ती खरी आग नव्हती. जादुगारानें शेवटचा खेळ दाखवीन असें म्हटलें होतें तोच हा खेळ होता. या जादूमुळें सर्व प्रश्न आपोआपच सुटले. वसुभूतीनें राजकन्या रत्नावलीला ओळखलें. वासवदत्तेनें रत्नावलीशीं राजाच्या विवाहास मान्यता दिली.

यौगंधरायानें सर्व कांहीं माहीत असून देखील रत्नावलीच सागरिका आहे हें कधीं कोणाला सांगितलें नाहीं व कळूं दिलें नाहीं. कारण त्याला वाटलें कीं राजा लग्नाला कबूल होणार नाहीं. जादुगाराला पाठविणारा यौगंधरायच होता. हें सर्व कारस्थान त्यानें राजाचा विवाह रत्नावलीशीं व्हावा या हेतूनेंच रचलें होतें. आपले महाराज चक्रवर्ती व्हावे ही एकच इच्छा त्याच्या मनांत होती, हें कळल्यावर महाराज उदयन व राणी वासवदत्तेनें आपल्या इमानदार व स्वामिभक्त मंत्र्याला माफ केलें.

[८]

मार्कोपोलो बड्या खानाच्या पदरीं नोकरी करीत असतां आपल्या भारतांत सुद्धां आला होता. तो आपल्या देशांत पुष्कळ दिवस राहिला. त्यानें या देशांत जें कांहीं पाहिलें त्याचें सुंदर वर्णन लिहून ठेविलें आहे. या वर्णना बरोबर त्यानें जपान, पूर्वेकडील बेटें व लंकेचें वर्णनहि पुष्कळ केलें आहे.

हें ऐकून कीं जपान देश हा एक सधन व सुखवस्तु देश आहे. कुबलाय खानानें आपल्या दोघां सरदारांना एक मोठें सैन्य देऊन जपान देशावर स्वारी करण्यास पाठविलें. १२६८ सालीं या सैन्यानें चीनचा समुद्र पार केला. जपानच्या किनाऱ्यावर पोंचल्या बरोबर किनाऱ्यावरच्या खेडेगांवांचा ध्वंस या सैन्यानें सुरू केला.

इतक्यांत उत्तरेकडून एक मोठें वादळ येत असलेले पाहून कुबलाय खानाचें सैन्य घाबरून गेलें. त्यांना वाटलें कीं या वादळांत सांपडून आपलें सर्व आरमार नष्ट होणार. म्हणून त्यांनीं आपलें आरमार किनाऱ्यावर सुरक्षित जागीं आणण्याची खटपट केली. परंतु वादळाचा जोर जास्तच वाढत गेला आणि युद्ध नौका परस्परांवर आदळून आपटून फुटूं लागल्या. कियेक सैनिक समुद्रांत बुडून गेले. कांहीं जहाजें जपानच्या

किनाऱ्याला लागलीं व कांहीं निर्जन बेटांच्या किनाऱ्याला जाऊन लागलीं.

कांहीं वेळानें वादळ थांबलें. अनोळखी निर्जन बेटावर शेंकडों सैनिक उतरले. शेंकडों पोहोत येऊन पोंचले. जीं जहाजें होतीं त्यांत सर्वांना स्वदेशीं नेणें अशक्य होतें. म्हणून सरदार व मोठे मोठे अधिकारी आणि कांहीं निवडक लोक स्वदेशीं निघून गेले. तीस हजारांवर सैनिक या अनोळखी द्वीपावरच मागें राहून गेले.

या सैनिकांना सुटकेचा कांहीं मार्ग दिसेना. त्यांना वाटलें कीं या द्वीपांतच उपाशी मरावें लागणार. जपानच्या राजाला शत्रुसैन्य बेटावर अडकून पडल्याची गोष्ट कळली. त्यानें विचार केला, अनायासहि हे लोक पकडले जाणार आहेत. म्हणून त्यानें आपलें एक सैन्य व आरमार यांना धरून आणण्यासाठीं पाठविलें.

जपानचें सैन्य येत असलेलें ऐकून बव्या खानाचें सैन्य एका बाजूला झाडींत शिरून लपून बसलें. शत्रुसैन्य चांगलें आंत आल्यावर बव्याखानाचें सैन्य दुसऱ्या बाजूनें समुद्र किनाऱ्यावर पोंचलें आणि जपानी लोकांच्या जहाजांत बसून पळून गेलें. आतां जपानी सैन्य अडकून पडलें. बव्या खानाच्या सैन्याला आणखी एक गोष्ट सुचली. स्वदेशीं जाते वेळीं त्यांनीं जहाजें जपानच्या दिशेनें चालू केलीं. जपानवासियांना वाटलें कीं त्यांचें सैन्य शत्रुसैन्याला धरून आणीत असावें. परंतु सैन्य किनाऱ्यावर उतरल्यावर खरी गोष्ट कळली. या अनपेक्षित हल्ल्याला तोंड देण्यास जपानी सैन्य जागेवर नव्हतें. बव्या खानाच्या सैन्यानें एकामागून एक अनेक नगरें काबीज केलीं. कोणी अडथळा केला नाहीं.

जें जपानी सैन्य बेटावर अडकून पडलें होतें त्यानें येणाऱ्या जाणाऱ्या नावा व होडक्या किनाऱ्यावर बोलावून आपली सुटका करून घेतली. जपान्यांनीं आपल्या नगरांना वेढा दिला. बव्या खानाच्या सैन्याला बाहेर येणें अशक्य झालें. शेवटीं शत्रूला शरण जाण्याशिवाय दुसरा मार्ग नव्हता. दोघांमध्यें तह झाला. त्यांत मुख्य अट अशी होती कीं बव्या खानाच्या सैन्यानें जपान देशांतच कायमचें राहण्याचें कबूल केल्यास त्याला जिवंत सोडण्यांत येईल.

*　　*　　*

मार्कोपोलोनें भारताच्या मार्गावर चंबा नांवाचा एक देश पाहिला. हल्लींचा वी अट नाम देश जेथें आहे तेथेंच हा देश असावा. १२२८ मध्यें बव्या खानानें येथील राज्य जिंकून त्या देशाच्या राजाला आपला मांडलिक करून घेतलें. त्यावेळीं हा देश हत्ती व तऱ्हे तऱ्हेचे वृक्ष या साठीं प्रसिद्ध होता. या देशांत एक विचित्र प्रथा होती. कुमारिकांना राजाला समर्पण करण्यांत येत असे. ज्या मुलींशीं राजा लग्न करीत नसे त्या मुलींशीं लोकांची लग्नें होत. या देशाच्या राजाच्या अंतःपुरांत शेंकडों राण्या असत व कित्येक राजकुमार असत. मार्कोपोलो या देशांत पोंचला तेव्हां राजाला मुलें मुली मिळून एकंदर ३२६ अपत्यें होतीं.

चंबा पासून १५०० मैलांवर जावा द्वीप होतें. हा एक संपन्न देश होता. येथें सुगंधी द्रव्यें मिळत. बव्या खानानें हा देश जिंकला नाहीं. मार्कोपोलो चंबा देशांतून लोकक नांवाच्या देशांत पोंचला. हा एक स्वतंत्र देश होता. तेथें पुष्कळ सोनें मिळत असे. येथून कवड्या परदेशांत पाठविल्या जात.

तेथून मार्कोपोलो चिन्टान बेटांत येऊन पोंचला. या बेटाजवळचें मलमूर द्वीप दर्यावर्दी लोकांचें एक मुख्य केंद्र म्हणून प्रसिद्ध होतें. या दोन्हीं द्वीपांच्या शेजारीं लहान जावा नांवाचें एक द्वीप होतें. त्या द्वीपांत आठ

राजे आठ राज्यांवर राज्य करीत असत. या द्वीपांतून ध्रुव तारा दिसत नसे. मार्कोपोलोला या द्वीपांत हत्ती व गेंडे पहावयास मिळाले.

मार्कोपोलो व त्याच्या अनुचरांना सुमात्रा द्वीपांत पांच महिने रहावें लागलें. या द्वीपांत नरभक्षक रानटी लोक रहात असत. येथील अनेक राज्यांपैकीं एका राज्याचें नांव फन्सूर असें होतें. मार्कोपोलोनें लिहून ठेवलें आहे कीं येथें उत्तम कापूर तयार होतो आणि साबूदाणा एका तऱ्हेच्या झाडाच्या खोडापासून तयार करण्यांत येतो.

लहान नाग द्वीपांतुन मार्कोपोलो अंदमान व निकोबार द्वीपांत आला. त्यानें असें लिहून ठेवलें आहे कीं या देशांत कोणी राजा राज्य करीत नसे. मनुष्य जनावरांसारखे खात पीत. ते कपडे घालीत नसत. पण त्यांना मोत्यांची मात्र फार आवड असे. मोत्यांच्या माळा गळ्यांत व कमरेभोंवती ते घालीत. अंदमान देशांत देखील रानटी नरभक्षक लोक रहात असत.

मार्कोपोलो अंदमान देशांतून लंकाद्वीपांत आला. त्यानें असें लिहून ठेवलें आहे कीं खरा केम्प फक्त येथेंच आढळतो. या केम्प शिवाय गोमध, इंद्रनील वगैरे मणीदेखील या देशांत सांपडतात. असें सांगतात कीं लंकेच्या राजाकडे तळहाताएवढा केम्प होता. बड्या खानानें पुष्कळ किंमत देऊन तो विकत घेण्याची इच्छा दर्शविली. पण लंकेचा राजा विकण्यास तयार झाला नाहीं. कारण तो केम्प लंकेच्या राजघराण्यांत कित्येक पिढ्यांपासून होता.

लंकेहून मार्कोपोलो भारतांत आला. आपल्या भारताविषयीं त्यानें पुष्कळ रसभरीत वर्णन लिहिलें आहे. [पुढें चालू]

आळशी अजगर

फार पूर्वी चीन देशांत एक चोर रहात असे. तो सामान्य प्रजेला त्रास देत नसे. उलट गोरगरिबांना होईल तितकी मदतच करीत असे. ज्यांच्या घरीं तो चोरी करी ते देखील त्याच्या कौशल्याची वाखाणणी करीत. हा चोर चीन देशाच्या सुचोऊ या नगरींत रहात असे. सर्व त्याला 'आळशी अजगर' या नांवानें ओळखीत. कारण एकदां चोरी केली कीं तो पुन्हां बरेच दिवस चोरी करीत नसे.

या "आळशी अजगरा"च्या चोरीविषयीं कित्येक विचित्र गोष्टी लोक सांगतात. त्यानें कधीं कोणा गरिबाच्या घरांत चोरी केली नाहीं. जे लोक अन्याय व अत्याचार करून धन लुटीत त्यांच्याच कडे हा चोर चोरी करीत असे. तो चोरीचें धन स्वतः न वापरतां गोरगरिबांमध्यें वांटून टाकी.

एकदां देखील तो पोलीस शिपायांच्या हातीं सांपडला नाहीं. एक अट्टल चोर म्हणून तो प्रसिद्ध होता.

या विचित्र चोराच्या गोष्टींपैकीं एक गोष्ट अशी आहे :—

एकदां आळशी अजगराला कळलें कीं एका श्रीमंत गृहस्थानें एका विणकऱ्याला लुबाडून पुष्कळ सोनें व चांदी आपल्या घरीं गहाण म्हणून ठेवून घेतली आहे. त्यानें तें सोनें व चांदी चोरी करून त्या गरिबाला परत मिळवून द्यायचें मनाशीं ठरविलें. तो त्या श्रीमंताच्या घरीं चोरी करायला म्हणून गेला, पण चुकीनें दुसऱ्याच एकाच्या घरांत शिरला. तें एक गरिबाचें घर होतें. त्या घरांत लपायला एका चौरंगाशिवाय कांहीं नव्हतें. आळशी अजगर त्या चौरंगाखालीं लपून बसला.

श्री. भा. गो. देसाई

थोड्या वेळानें घराचा मालक व मालकीण जेवायला बसलीं. अगदीं साधें जेवण, म्हणजे मीठ भाकरच होती जेवायला. नवरा बायकोला म्हणाला—"कर्जाची परतफेड दोन दिवसांत झाली नाहीं तर घर लिलावांत निघेल. जवळ एक फुटकी कवडी सुद्धां नाहीं. आम्हाला दोरी बांधून फांशी लावून घेणें हाच एक उपाय उरला आहे."

"पण त्याची गरज काय? मला विकून टाका. जे पैसे मिळतील त्यानें व्यापार करा!" बायको म्हणाली. दोघं अश्रू ढाळीत बसली होतीं. आळशी अजगरानें तें सर्व ऐकलें. त्याला चौरंगाखालीं पडून राहवेना. तो बाहेर आला आणि म्हणाला—"तुमच्यावर हा जो प्रसंग ओढवला आहे त्याबद्दल जास्त काळजी करूं नका. मी तुम्हांला दोनशें तोळे चांदी आतां आणून देतों. व्यापार करा. आत्महत्या करणें महा पाप आहे!" असें सांगून तो बाहेर निघून गेला.

थोड्या वेळानें त्या गरिबाच्या दारासमोर 'धम्म' असा कांहीं तरी पडल्याचा आवाज झाला. दार उघडून पाहिलें तेव्हां त्यांना तेथें एक गाठोडें दिसलें. त्यांत दोनशें तोळे चांदी होती. त्यांनीं कर्ज फेडून आपलें घर सोडवून घेतलें.

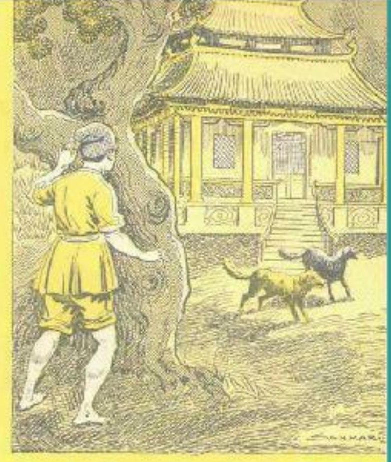
आळशी अजगराचा एक बालमित्र होता. तो आपला सर्व जमीनजुमला घालवून बसला. त्याची गरिबी पाहून आळशी अजगराला फार दया आली. त्यानें त्याला विचारलें—"मित्रा! काय रे तुझी ही दशा? ओळखत सुद्धां नाहींस." मित्रानें त्याच्यावर कसे कसे प्रसंग ओढवले व सर्व जमीनजुमला तो कसा घालवून बसला, वर्णन करून सांगितलें.

"तूं कोणाजवळ बोलूं नकोस. मी उद्यां एका श्रीमंताच्या घरीं चोरी करायला जाणार आहें. तूं माझ्याबरोबर आलास तर

तुला देखील थोडा वांटा मिळेल." आळशी अजगर म्हणाला.

मित्र त्याच्याबरोबर जायला तयार झाला. पण त्यानें अट घातली. म्हणाला—"मी तुझ्याबरोबर येईन पण दूर उभा राहीन. मला तुझा धंदा जमणार नाहीं." आळशी अजगरानें तें कबूल केलें व मित्राला घराबाहेर भिंतीजवळ उभा करून तो आंत शिरला. बराच वेळ झाला तरी आळशी अजगर बाहेर आला नाहीं. कुत्र्यांना बाहेर भिंतीजवळ कोणी उभा असल्याचें दिसतांच तीं भुंकूं लागलीं. मित्र पळूं लागला. थोड्या वेळानें आळशी अजगर त्याला भेटला. म्हणाला—"बाबा रे, आज तर प्राणावरच बेतलें होतें तुझ्यामुळें. मी सोनें घेऊन निघालों तर कुत्रीं तुला सोडून माझ्या पाठीस लागलीं. जागाजाग झाली आणि घरांतले लोक माझा पाठलाग करूं लागले. मी सर्व सोनें फेंकून दिलें आणि पळ काढला."

"तुझ्यासारखा अट्टल चोर सुद्धां संकटांत सांपडला. मग माझी काय गत झाली असती याचा विचार कर. माझें भाग्य म्हणून मी वांचलों. तर मग माझ्या नशिबीं

आज कांहीं मिळायचें नव्हतें. तुझा जीव मात्र धोक्यांत पडणार होता." मित्र म्हणाला.

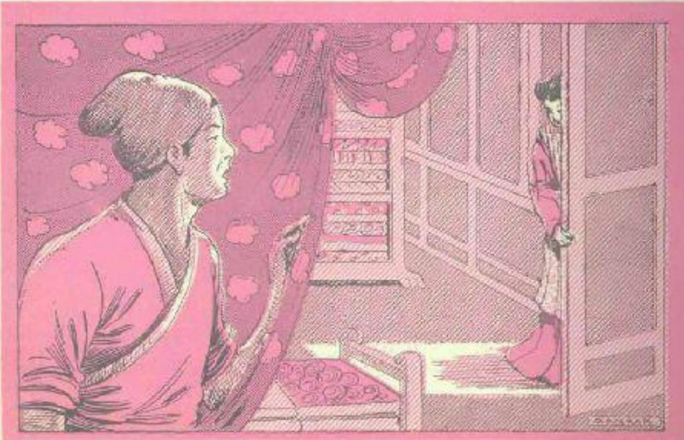
पुन्हां एका महिन्यानें दोघे मित्र भेटले. आळशी अजगर आपल्या मित्राला म्हणाला—"मीं त्याच दिवशीं एक पेटी चोरून आणली होती. जर मी त्याच दिवशीं तुझ्या हातांत ती दिली असती तर तुला शिपायांनीं धरलें असतें. म्हणून मी ती पाण्याच्या एका खड्ड्यांत टाकून दिली. तो श्रीमंत गप्प कां बसला आहे कळत नाहीं. बरें, आज ती पेटी मी घेऊन येतों." रात्रीं आळशी अजगर ती पेटी उचलून घेऊन

आला. त्यांत सोनें व चांदी होती. त्यानें पेटींतलें सोनें व चांदी सर्व आपल्या मित्राला देऊन टाकलें.

त्या मित्रानें पुढें व्यापार केला आणि तें धन पुढें पुष्कळ वाढविलें.

आळशी अजगराला जनावरांच्या व पक्ष्यांच्या आवाजाची हुबेहूब नक्कल करतां येत होती. तो बायका पुरुषांच्या आवाजाची सुद्धां नक्कल करीत असे. या कलेचा त्याला वेळीं अवेळीं छान उपयोग होत असे.

एकदां तो एका घरांत चोरी करायला गेला. तो ज्या खोलींत शिरला होता तींत मूल्यवान कपडे ठेवलेले होते. इकडे तो खोलींत शिरला आणि मालकिणीनें खोली बंद करून यायला आपल्या मोलकरणीला सांगितलें. चोर नकळत खोलींत बंद झाला. कोणी दार उघडल्याशिवाय बाहेर निघणें अशक्य आहे असें जेव्हां त्याला कळलें तेव्हां त्यानें एक युक्ति केली. जितके कपडे अंगांत घालून घेणें शक्य होतें तितके त्यानें अंगांत घातले व इतर कपड्यांचें एक गांठोडें बांधून दरवाज्यांत जवळ आणून ठेवलें. त्यानंतर दरवाज्याजवळ उंदीर कपडे कुरतडतो तसा आवाज करीत बसला.

घराच्या मालकाच्या कानावर कपडे कुरतडण्याचा आवाज आल्याबरोबर तो ओरडला—"पहा, आंत उंदीर शिरलेले दिसत आहेत. त्यांना बाहेर काढून खोली बंद करा."

मालकाची आज्ञा होतांच मोलकरणीनें दार उघडलें आणि आंत जाऊं लागली. पण कपड्याच्या गांठोड्यावर पडली. तिच्या हातांतला दिवा विझला. ती मोठ्यानें ओरडली. "चोर! चोर!"

आळशी अजगरानें मोलकरणीला बाजूला ढकलून गांठोडें उचललें आणि पसार झाला. मालक येऊन पाहतो तर काळोख. मालकानें मोलकरणीलाच चोर समजून खूप बडविलें. बिचारी मोठमोठ्यानें ओरडूं लागली तेव्हां खरी गोष्ट सर्वांना कळली. चोर नाहींसा झाला होता.

एकदां एका श्रीमंतानें एका रेशमाच्या व्यापाऱ्याला पुष्कळ मोठी रक्कम दिली. आळशी अजगराची नजर त्या रकमेवर पडली. व्यापाऱ्यानें तें धन बायकोच्या पलंगाजवळ लपवून ठेवलें होतें.

आळशी अजगर एके दिवशीं रात्रीं त्या व्यापाऱ्याच्या घरांत त्याच्या बायकोच्या

खोलींत शिरला आणि पलंगावर पाय ठेवून त्यानें पेटी उचलली.

व्यापाऱ्याच्या बायकोची झोंप मोडली. तिला शंका वाटली कीं पलंगावर कोणाचा तरी पाय आहे. तिनें चाचपून पाहिलें तेव्हां चोराचा पाय तिच्या हाताला लागला. तिनें तो घट्ट धरला. तिनें लगेच आपल्या नवऱ्याला जागें केलें,–"हा पहा चोर! मी त्याचा पाय पकडला आहे."

पण त्याच वेळीं आळशी अजगरानें व्यापाऱ्याच्या पायाला जोरानें चिमटा काढला. व्यापारी जोरानें ओरडला,–"ए तूं माझ्या पायाला कां चिमटा घेत आहेस? तो माझा पाय आहे?" बायकोनें घाबरून हात सोडला. त्या बरोबर आळशी अजगर पेटी घेऊन पळून गेला.

झालें नवरा बायकोचें भांडण सुरू. "मी छान चोराला पकडलें होतें आणि उगीच आरडा ओरडा करून त्याला सोडायला लावलेंत." बायको म्हणाली.

"वा ग वा! छान! माझा पाय अजून दुखतो आहे आणि म्हणे चोराला धरलें होतें." व्यापारी म्हणाला.

"तुमचा पाय होता आंत व मी धरला होता तो पाय होता बाहेर. मी नव्हता बाई चिमटा काढला. उगीच काय?" बायको म्हणाली!

"तर मग चोरानेंच चिमटा काढला म्हणावयाचा. वस्ताद दिसतो आहे. मग तूं पाय कां सोडलास? घट्ट धरून ठेवायचा." नवरा म्हणाला.

"तुम्ही ओरडलांत म्हणून मी भ्यालें." बायको म्हणाली.

थोड्या वेळानें भांडण मिटल्यावर पाहिलें तों पेटी नाहींशी झालेली.

[पुढील गोष्ट पुढील अंकीं]

शरत् पौर्णिमेचें दुधासारखें स्वच्छ चांदणें पडलें होतें. आजोबा आराम खुर्चीवर येऊन बसले आणि दोन्ही नाकपुड्यांत तपकीर कोंबीत एक श्लोक पुटपुटले–

"वस्तुषु ब्रह्मसृष्टेषु
स्थावरेषु चरेषुच
सफलं दृश्यते सर्वं
विफलंनैव दृश्यते।"

भोंवताली घोळका करून मुलें येऊन बसलीं व विचारूं लागली–"आजोबा! याचा अर्थ काय हो? सांगा ना!"

"या श्लोकाचा अर्थ होय? हें पहा याचा अर्थ असा आहे कीं ही ब्रह्मदेवाची सृष्टि आहे ना, तींत चर व अचर जितके पदार्थ आहेत त्या पैकीं एकहि पदार्थ व्यर्थ व निरुपयोगी नाहीं. प्रत्येकाचा कांहीं ना कांहीं तरी उपयोग हा असतोच. समजलें?" अजोबा म्हणाले.

"पण आजोबा! हा श्लोक कोणी व केव्हां म्हटला हें नाहीं सांगितलेंत. नुसता अर्थ आम्हांला नको. सांगा ना!" मुलें हट्ट करून बसलीच. तेव्हां आजोबांनीं गोष्ट सांगायला सुरवात केली.

एकदां अंगदेशाच्या गादीवर अंगपाल नांवाचा एक राजा राज्य करीत असे. त्यानें मोठमोठ्या विद्वानांना आणि शास्त्रज्ञांना या कामावर नेमलें कीं जगांत कोणत्या वस्तू उपयोगी आहेत व कोणत्या अनुपयोगी याचा शोध करून त्यांची त्यांनीं यादी करून द्यावी. शेवटीं पुष्कळ शोध केल्यावर शास्त्रज्ञांनीं उपयोगी व अनुपयोगी वस्तूंची एक यादी तयार करून दिली. ती पाहून राजानें असें ठरविलें कीं सर्वांत निरुपयोगी प्राणी म्हणजे डांस व कोळी. झालें, त्यानें हुकूम सोडला कीं राज्यांत

श्री. वा. सा. बामळे

आढळेल तिथें कोळी व डांस यांचा संहार करावा.

यांत प्रजेचें हित होतें. म्हणून प्रजेनें देखील या कामीं दरबाराच्या आज्ञेचें पालन करण्यांत विशेष उत्साह दाखविला. सर्व म्हणूं लागले, राजा असावा तर असा, पोटच्या पोराप्रमाणें प्रजेची काळजी वाहणारा.

पुढें कांहीं दिवसांनीं एका एकीं शत्रूनें अंगदेशावर स्वारी केली. पण अंगपालानें युद्धाची तयारी केली नव्हती. तो युद्धाला तयारच नव्हता. म्हणून आपल्या कांहीं विश्वासपात्र सैनिकांना बरोबर घेऊन त्यानें पळ काढला. एका पडक्या घरांत त्यांनीं ती रात्र काढली. परंतु डांस फार असल्यामुळें कोणाला झोंप लागली नाहीं. हें एका दृष्टीनें त्यांच्या हितावेंच झालें. शत्रूचे शिपाई त्यांचा शोध काढीत त्या पडक्या घराकडे आले. त्यांची चाहूल लागतांच राजा युवराजाला व तिघां चौघां सैनिकांन बरोबर घेऊन पळाला आणि एका डोंगरांतल्या गुहेंत जाऊन लपून बसला.

उजाडल्यावर शत्रूचे कांही सैनिक राजाचा पाठलाग करीत त्या गुहेपर्यंत आले. पण गुहेच्या तोंडावर कोळिष्टकें पाहून त्यांना वाटलें की या गुहेंत कोण असणार व ते पुढें निघून गेले.

तेव्हां अंगपालाला कळलें कीं जगांत अगदीं निरुपयोगी समजून ज्या प्राण्यांचा संहार करण्यासाठीं त्यानें हुकूम काढला होता. त्याच प्राण्यांच्या सहाय्यानें त्याचें संकटसमयीं रक्षण झालें.

ही गोष्ट त्याच्या एका दरबारी कवीनें ऐकली व हा श्लोक रचला. लक्षांत ठेवा— ब्रह्मदेवाच्या सृष्टींत निरुपयोगी किंवा फालतू वस्तु एक हि नाहीं! तिचा उपयोग काय हें सूज्ञ लोकच ओळखूं शकतात.

"हा अन्याय आहे सर! शंभरांपैकीं फक्त एकच शून्य मला दिलें आहे."

"कबूल, हा अन्यायच समज! काय करणार? शून्याहून कमी काय देऊं?"

"दुष्ट कुठला! मला अडवलें नसतें तर सुधीरची चामडी सोलविली असती!"

"अडविलें कोणी?"

"आणखी कोणी? सुधीरनेंच."

"हा अन्याय आहे! लोक या रामयाच्या नांवाचाच जप करतात, माझ्या नांवाचा नाहीं करीत. माझें नांव किती छान आहे— "वीर वेंकट सत्यनारायण वरप्रसाद राव!"

"तुमची नाडी अगदीं दुरुस्त आहे. कांहीं काळजी नाहीं घड्याळ्यासारखी चालू आहे."

"माझ्या घड्याळ्यावर हात लावून सांगतां आहां वाटतें!"

चित्रकार : एन. शंकरनारायण

मेवाडचा सिंह

रजपुतान्याच्या इतिहासांत कित्येक शूरवीर योध्यांचीं चरित्रें वाचावयास मिळतात. रजपूत हे जात्याच फार स्वाभिमानी होते. देश व धर्म यांकरितां त्यांनीं दाखविलेला आत्मत्याग वाखाणण्यासारखा आहे. त्यांचा पराक्रम भारतांतल्या इतिहासांतच नव्हे, तर जगाच्या इतिहासांत प्रसिद्ध आहे.

जयपुर, जोधपुर, जेसलमेर, मेवाड वगैरे संस्थानांतले राजवंश व राजकर्ते फार प्रसिद्ध होऊन गेले. त्यांतल्या त्यांत मेवाडचें राजघराणें फारच प्रसिद्ध होतें. फक्त या एका राजघराण्यांतल्या राजकर्त्यांनीं परकीय सत्तेसमोर कधीं मान तुकविली नाहीं. इतर संस्थानिकांनीं मोंगलांची सत्ता मान्य केली व त्यांच्या पदरीं नोकऱ्या पत्करल्या. एवढेंच नव्हे तर त्यांच्याशीं बेटीव्यवहार सुद्धां केला. पण मेवाडच्या राजघराण्याचा बाणा कांहीं निराळाच होता. याच घराण्यांत राणा प्रतापसिंहाचा जन्म झाला होता. पराक्रम, देश भक्ति आणि धर्मप्रेम यांचें एक उदाहरणच जणुं कांहीं राणा प्रतापनें आपल्या भारतासमोर ठेवलें आहे.

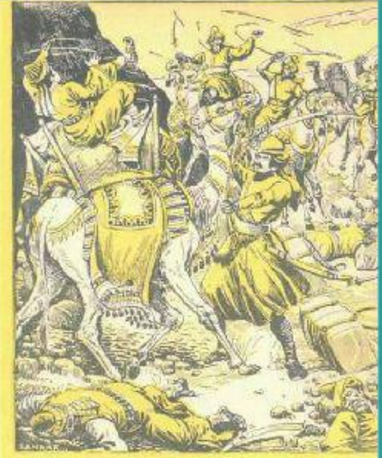
राणाप्रताप गादीवर बसण्यापूर्वीच सुमारें चार वर्षें मेवाडची राजधानी चितोड ही मोंगलांच्या हातीं गेली. परंतु मेवाडचा राणा उदयसिंह आणि त्याच्या नंतर त्याचा पराक्रमी मुलगा राणा प्रताप यांनीं मोंगलांशीं संधी केली नाहीं. त्यांनीं उदयपुर येथें नवीन राजधानी स्थापन करून मोंगलांशीं युद्ध चालू ठेवलें. त्यांना कित्येक महिने रानोमाळ हिंडावें लागलें. उपासमार सोसावी लागली. परंतु त्यांनीं माघार घेतली नाहीं व शेवटपर्यंत मोंगलांशीं युद्ध चालू ठेवलें.

श्री य. वा. पाटील

त्यावेळीं दिल्लीस अकबर बादशहा राज्य करीत होता. त्याच्या दरबारीं मोठमोठे रजपूत सरदार होते. त्याच्या नवरत्नांमध्यें त्याचा मुख्य मंत्री मानसिंह होता. अकबर बादशहानें प्रतापसिंहाकडे मानसिंहाला पाठविलें व आपली मैत्री स्वीकारण्यास विनंति केली.

परंतु स्वाभिमानी प्रतापसिंहाला ही मैत्री कबूल नव्हती. मैत्री बरोबरीच्या मित्राशीं होऊं शकते. श्रीमंत-गरिबाची, राजारंकांची किंवा चक्रवर्ति व मांडलिक यांची मैत्री कशी होऊं शकेल. अकबराशीं मैत्री केल्यानें सुखांत राहतां येईल, रक्तपात वांचेल हें त्याला माहीत होतें. परंतु आपलें स्वातंत्र्य गमावून गुलामींत आयुष्य कंठणें राणाप्रतापसिंहासारख्या स्वाभिमानी वीरपुरुषास कसें रुचेल ? वाटेल ती किंमत देऊन स्वातंत्र्याचें रक्षण करण्याचें त्यानें ठरविलें.

अकबर बादशहाचा रणांगणावर पराभव करणें अशक्य आहे, हें राणाप्रतापसिंहाला माहीत होतें. अकबराजवळ फार मोठें सैन्य होतें. त्याच्या दरबारीं रजपुत वीर होते. राणाप्रतापसिंहाचा धाकटा भाऊ शक्तसिंह देखील अकबराच्या पदरीं नोकरीला होता.

तेव्हां अकबराला युद्ध करून जिंकणें तर अशक्यच होतें.

परंतु प्रतापसिंह हताश होऊन बसला नाहीं. त्यानें आपल्या अनुयायांची जमवाजमव केली व त्यांच्या मदतीनें भिल्ल जातीचें एक सैन्य उभें केलें. या सैन्याला दारू गोळा व रसद पुरी पडावी म्हणून हें सैन्य शत्रु सैन्यावर छापे मारी. असावध शत्रु सैन्य घाबरून जाई. अशा आकस्मिक हल्ल्यांमुळें शत्रु सैन्याचें फार नुकसान होऊं लागलें.

मानसिंहानें उदयसागर सरोवराच्या कांठीं तळ दिला आणि राणा प्रतापसिंहाकडे

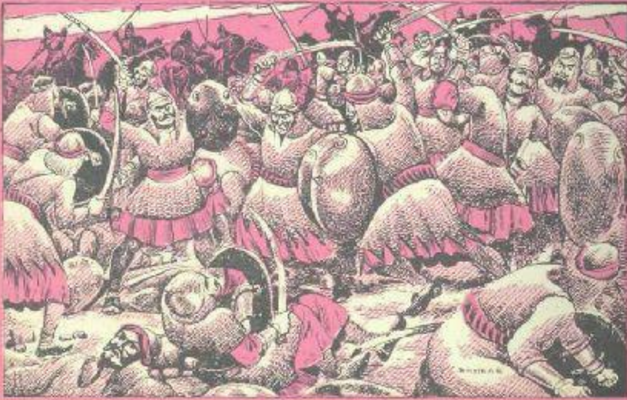

मेजवानीचें बोलावणें पाठविलें. परंतु राणानें उलट निरोप पाठविला कीं शत्रूनें टाकलेले भाकरीचे तुकडे चघळणाऱ्या कुत्र्यांच्या पंक्तीला सिंहाचा छावा कधीं येऊं शकेल काय?

मानसिंहाला फार राग आला व त्यानें बादशहाकडून एक मोठें सैन्य मागून घेतलें आणि युद्धास निघाला. बादशहानें बरोबर युवराज सलीम याला हि पाठविलें. सन् १५७६ च्या जुलाई महिन्यांत हळदी घाटी या स्थानीं निकराचें युद्ध झालें. या युद्धांत राणाचे १४ हजारांवर सैनिक हताहत झाले. मोगलांचे २० हजारांवर सैन्य कापलें गेलें. स्वतः युवराज सलीम राणाप्रतापाच्या तलवारीचा वार लागून जखमी झाला. परंतु राणा प्रतापसिंहाला या युद्धांत जय मिळाला नाहीं.

शत्रूच्या हातीं पडण्यापेक्षां पळून जावें व पुन्हां सैन्याची जमवाजमव करून आपला देश स्वतंत्र करतां आला तर करावा असें मनाशीं ठरवून राणानें शत्रूची नजर चुकवून युद्ध भूमीवरून पाय काढला. परंतु दोघां शत्रुसैनिकांनीं राणाला पाहिलेंच व राणाचा पाठलाग केला. त्यांच्या पाठोपाठ राणाचा भाऊ शक्तसिंह आपल्या असहाय भावाच्या मदतीस धांवला. आधींच दमलेला राणाचा

घोडा 'चेतक' किती वेळ पळणार. एका जागीं त्याचें पाऊलच पुढें पडेना. त्याच वेळीं दोन्ही सैनिकांनीं राणाला घेरलें. परंतु शक्तसिंहानें ऐन वेळीं आपल्या भावाला मदत करून त्याचे प्राण वांचविले.

राणानें त्याचे आभार मानले आणि म्हणाला–"शक्तसिंह, तुझ्यासारख्या वीरानें शत्रूला जाऊन मिळावें या सारखी दुःखाची गोष्ट आणखी काय होऊं शकेल. माझ्या खांद्याला खांदा लावून जर तूं शत्रू बरोबर युद्धाला आलास तर आपला देश स्वतंत्र होईल." शक्तसिंहानें तें कबूल केलें.

'चेतक' जागच्या जागीं मरण पावला. शक्तसिंहानें आपला घोडा राणाला दिला व पळून जायला सांगितलें. चेतकाचें स्मारक म्हणजे समाधी आजहि हळदी घाटी पासून सुमारें दहा मैलांवर पहावयास मिळते.

राणा कुंभलमेरच्या किल्ल्यांत आश्रयासाठीं म्हणून गेला. पण किल्ल्यांतल्या विहिरींत शत्रूनें विष टाकविलें होतें. म्हणून राणाला पुन्हां रानोमाळ हिंडत फिरण्याची पाळी आली. आज खायला आहे तर उद्यां नाहीं.

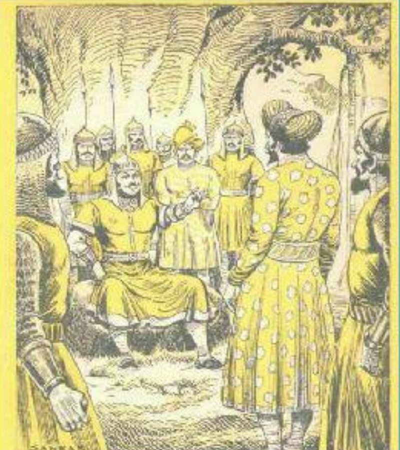
अशा स्थितींतहि आपला देश कसा स्वतंत्र होईल हा एकच विचार राणाच्या मनांत येत होता. त्यानें पुन्हां सैन्याची जमवाजमव केली व शत्रूला असावध पाहून शत्रूवर छापे मारायला सुरवात केली. फरीदखान नामक एक मोंगल सेनापतीनें राणाला जिंवत वा मृत धरून आणण्याची प्रतिज्ञा केली आणि युद्धास आला. परंतु उलट तोच राणाच्या हातीं कैदी झाला. राणानें त्याला निश्शस्त्र करून आदरपूर्वक परत पाठवून दिलें.

एकदां खानखानान नांवाच्या एका सेनापतीच्या अंतःपुरांतील सर्व स्त्रियांना प्रतापसिंहाच्या एका सरदारानें धरून आणलें. परंतु प्रतापसिंहानें स्त्रियांवर अत्याचार होता कामा नये असा हुकूम काढून त्या सर्व स्त्रियांना आदर पूर्वक खानखानानकडे पोंचतें केलें. प्रतापसिंहाचें हें औदार्य पाहून खानखानान यानें प्रतापसिंहावर कांहीं स्तुतिपर पदें लिहून अकबर बादशहाला ऐकविलीं.

पुढें मेवाडचा एक कवि अकबराच्या दरबारीं गेला. तेव्हां त्यानें बादशहाला लवून नमस्कार करीत असतां आपली पगडी काढून ठेवली होती. बादशहानें त्याला त्याचें कारण विचारलें तेव्हां तो म्हणाला— "ही पगडी राणा प्रतापसिंहांनीं मला सन्मानार्थ दिली होती. माझी मान. बादशहासमोर नमत असली तरी महाराणा प्रतापसिंहानें दिलेली पगडी कशी मान झुकवील? तें उत्तर ऐकून बादशहाला राग येण्याऐवजीं आनंद झाला व त्यानें राणा प्रतापसिंहाच्या बाणेदारपणाची प्रशंसा केली.

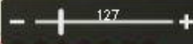
राणा प्रतापसिंहांनीं आपल्या मातृभूमीला स्वतंत्र करण्यासाठीं सर्वस्वाचा होम केला. पण त्यांना यश मिळालें नाहीं. म्हणून त्यांनीं सिंधु नदी पार करून नवें राज्य स्थापन करण्याचें ठरविलें. अशा स्थितींत अकबर बादशहानें विचार केला कीं राणा प्रतापसिंहाशीं संधि करून घेण्यासाठीं कोणाला तरी पाठवून पहावें. बादशहाच्या कैदेंत राणा प्रतापचा एक सरदार होता. बादशहानें त्याला बोलवून सांगितलें कीं राणा प्रतापसिंह संधीला तयार आहे असें ऐकतों. तूं जाऊन आमच्या वतीनें संधी करून ये. तो सरदार म्हणाला—"बादशहा! ही गोष्ट साफ खोटी आहे. आपल्याला कोणी तरी फंसविलें आहे. आपण आपलें सर्व राज्य देऊं केलें तरी राणा प्रताप संधीला तयार होणार नाहींत." शेवटीं बादशहाच्या आग्रहानें तो सरदार राणाकडे गेला. बादशहानें राणाप्रतापसिंहावर स्तुतिपर कविता लिहवून त्याच्याबरोबर पाठविल्या होत्या. राणा प्रतापसिंहानें कविता ऐकून बादशहाचे आभार मानले आणि त्या सरदाराला असा निरोप देऊन पाठविलें कीं गुलामींत खितपत राहून राजसुख भोगण्यापेक्षां स्वातंत्र्याची मीठभाकर बरी. खुल्या आकाशांत उडणाऱ्या पक्ष्याला सोन्याच्या पिंजऱ्यांत ठेवलें तरी त्याच्या मनाला सुख मिळेल का?"

त्यानंतर बादशहानें राणा प्रतापसिंहाशीं संधीं करण्याचा विचार सोडून दिला.

मेवाड राज्यांत भामाशाह नांवाचा एक श्रीमंत व्यापारी रहात असे. मातृभूमीच्या रक्षणासाठीं महाराणानें भोगलेले कष्ट पाहून त्यानें आपली सर्व संपत्ति राणाला अर्पण केली आणि म्हणाला— "हें वडिलोपार्जित धन देश स्वतंत्र करण्यासाठीं उपयोगी पडलें तर पहावें." महाराणा त्याच्या विनंतीस नकार देऊं शकला नाहीं. तें धन घेऊन राणानें पुन्हां सैन्य उभें केलें.

राणानें अशी प्रतिज्ञा केली कीं जोंपर्यंत चितोड स्वतंत्र होणार नाहीं तोंपर्यंत मी

गादीवर झोंपणार नाहीं, सुवर्णपात्रांत जेवणार नाहीं, पक्वान्नाला हात लावणार नाहीं व रेशमी वस्त्रें धारण करणार नाहीं. राणानें पुन्हां सैन्याची जमवाजमव केली व मेवाड राज्यावर चाल केली. मोगल राज्यकर्त्यांना या अनपेक्षित हल्ल्याची कल्पना देखील नव्हती. कुंभल्मेरचा किल्ला सर करून राणानें मेवाडचे सर्व किल्ले एका मागून एक जिंकले. परंतु चितोडचा किल्ला सर करण्याची इच्छा अपूर्णच राहिली. राणानें राजा मानसिंहाच्या राज्यांतला बराचसा भाग जिंकून मेवाडच्या राज्यांत मिळवून टाकला. सन १५८६ च्या सुमारास मोंगलांचा एकहि सैनिक मेवाड राज्यांत उरला नाहीं. अकबर बादशहा तेव्हां बंगालच्या मोहिमेवर गेला असल्यानें त्या संधीचा फायदा घेऊन राणाप्रतापनें आपलें गेलेलें राज्य पुन्हां मिळविलें.

ज्या सरदारांनीं राणाला स्वदेश स्वतंत्र करण्यासाठीं मदत केली होती त्या सर्वांना राणानें जहागिरी वांटून दिल्या. त्यानंतर १५७६ पर्यंत निर्विघ्नपणें मेवाडचें राज्य केलें.

देशाला स्वतंत्र करण्याचें स्वप्न साकार झालेलें पाहून राणाच्या मनाला मृत्युसमयीं शांति मिळाली. अशा तऱ्हेनें मातृभूमीची सेवा करीत हा वीरपुरुष आपल्या देशाच्या इतिहासांत अमर झाला.

असें सांगतात कीं चितोड स्वतंत्र झाला नाहीं म्हणून मेवाडच्या राजकुळांतील वंशज आज पावेतों राणाप्रतापानें केलेल्या प्रतिज्ञेचें पालन करतात. ते गादीवर झोंपावयाचें झालें तरी गादीखालीं गवत घालून झोंपतात. सोन्या चांदीच्या ताटांत जेवायचें झालें तरी त्याच्या खालीं पानें घालून जेवतात.

महाराणाची कीर्तिगाथा मेवाडचे भाट आजतागायत मोठ्या अभिमानानें गातात.

अमृतसरचें सुवर्णमंदिर

शिखांचें सर्वांत मोठें तीर्थक्षेत्र अमृतसर येथें आहे. हें नगर पंजाबांत आहे. येथें शिखांचे चवथे गुरु रामदास यांनीं अकबर बादशहाकडून ही जागा मिळविली आणि या देवळाचा पाया घातला. त्यानंतर गुरु अर्जुनदेव यांनीं एक तलाव खणविला आणि त्याच्या मध्यभागीं हें देऊळ बांधविलें. पंजाबचा राजा रणजितसिंह यानें (१७८०-१८३९) या देवळाचा कलश तांब्याच्या पत्र्यानें मढविला व त्यावर सोनें चढविलें. या सुवर्णमंदिरांत रेशमी वस्त्राखालीं शिखांचा पवित्र ग्रंथ गुरु ग्रंथ साहेब हा ठेवलेला आहे. 'गुरु का बाग' नांवाच्या उद्यानांत शीख धर्माचा संस्थापक गुरु नानक यांच्या आयुष्यांतल्या गोष्टी चित्रित केलेल्या आहेत.

सुवर्णमंदिरापासून सुमारें १०० पावलांवर "अकाल तख्त नांवाचें एक भवन आहे. हें भवन शीख धर्माच्या अनुयायांस इतिहास प्रसिद्ध वाटतें. कारण याच जागीं सर्व शीख गुरूंच्या बैठकी होत आणि धार्मिक प्रश्नांवर विचार विनिमय होई. म्हणून शीख लोकांस हें तीर्थक्षेत्र फार महत्त्वाचें वाटतें.

गुणाढ्य पंडित

गोदावरी नदीच्या काठीं फार पूर्वी प्रतिष्ठान म्हणजे पैठण हें एक समृद्ध नगर होतें. या गांवीं सोमशर्मा नांवाचा एक ब्राह्मण रहात असे. त्याला दोन मुलें होतीं व श्रुतार्थ नांवाची एकुलती एक मुलगी होती. आपल्या भावांना कळविल्याशिवाय श्रुतार्थेनें कीर्तिसेन नांवाच्या एका नाग तरुणाशीं गंधर्व विवाह करून घेतला होता. त्यांना एक मुलगा देखील होता. त्याचेंच नांव गुणाढ्य.

गुणाढ्य वयानें लहान असतांनाच त्याची आई व दोघे मामा वारले. पुढें तो दक्षिणे-कडील प्रदेशांत जाऊन राहूं लागला. त्यानें सर्व विद्या अवगत करून घेतल्या व फार मोठी कीर्ति संपादन केली. त्याच्याकडे कित्येक शिष्य विद्याभ्यासासाठीं येऊं लागले. त्या सर्वांना तो आपलें जन्मस्थान प्रतिष्ठान येथें घेऊन आला.

त्यावेळीं प्रतिष्ठानला शातवाहन राज-वंशाचें राज्य होतें. तें नगर एक वैभवशाली नगर होतें. गुणाढ्यानें आपल्या शिष्यांकरवीं आपल्या आगमनाची सूचना राजाला देवविली.

शातवाहन राजानें गुणाढ्याला आपल्या दरबारांत बोलावून त्याचा सत्कार केला. गुणाढ्यानें मिळविलेली प्रतिष्ठा दरबाऱ्यांच्या तोंडून ऐकून राजा इतका खूष झाला कीं त्यानें गुणाढ्याला आपला प्रधान अमात्य नेमलें. गुणाढ्य विवाह करून प्रतिष्ठानला राहूं लागला.

शातवाहन राजा दीपकर्णी नामक राजाला मिळालेला एक मुलगा होता. दीपकर्णीची बायको सांप चावल्यानें वारली. त्यानंतर राजानें पुन्हां लग्न केलें नाहीं. परंतु आपल्या मागें आपला वारस कोणी नाहीं.

सौ. शांता देसाई

या गोष्टीची त्याला फार काळजी वाटूं लागली. एकदां दीपकर्णी शिकारीसाठीं रानांत गेला असतां त्याला ऐन दुपारच्या वेळीं दूर एक सिंह दिसला आणि आश्चर्य म्हणजे त्या सिंहावर एक मुलगा बसलेला होता. एका ओढ्याच्या काठीं तो मुलगा सिंहाच्या पाठीवरून उतरला आणि सिंह पाणी पिऊं लागला. त्याच वेळीं दीपकर्णीनें त्याला एक बाण मारून ठार केलें. दीपकर्णी त्या मुलाला रानांतून घरीं घेऊन आला आणि त्यालाच आपला वारस करून घेण्याचें ठरविलें. योग्य वेळीं राज्याभिषेक समारंभ झाला. हाच मुलगा मोठा झाल्यावर चक्रवर्ति शातवाहन म्हणून प्रसिद्ध झाला.

शातवाहन विशेष शिकलेला नव्हता. संस्कृत भाषेचा विद्याभ्यास त्यानें मुळींच केला नाहीं म्हणून, त्याचा पदोपदीं अपमान होऊं लागला.

एकदां शातवाहन आपल्या सर्व राण्यां-सह वनविहारास गेला होता. जलक्रीडा करीत असतां राजानें आपल्या एका राणीवर पाणी उडविलें. त्यावेळीं राणी फार दमलेली होती. म्हणून तिनें विनंती केली—"महाराज! माझ्यावर पाणी उडवूं नका!" हें ती संस्कृत मध्यें म्हणाली—"राजन! मोदकै-स्ताडय!" संधिविग्रह केल्याशिवाय याचा अर्थ होतो—'राजन, मला लाडवांनीं मारा!' पण "मा उदकैः ताडय!" असा संधि-विग्रह केल्यास—"राजन, पाण्याचा मारा करूं नका!" असा अर्थ होतो. राजानें पहिला अर्थ मानून नोकरांकडून लाडू मागविले. त्यावर राणी हंसली व म्हणाली—"महाराज, संस्कृतचा एवढा संधि-विग्रह देखील आप-ल्याला कळूं नये, आश्चर्य आहे!" हा अपमान असह्य झाल्यानें राजानें खाणें पिणें सोडून दिलें. तो आजारी पडला. सर्व काळजींत पडले.

राजाच्या दरबारी शर्ववर्मा नांवाचा एक विद्वान पंडित होता. त्यानें व गुणाढ्यानें मिळून राजाच्या आजाराचें खरें कारण ओळखून इलाज करण्याचें ठरविलें. त्यांच्या प्रयत्नाला यश आलें व राजाच्या आजाराचें खरें कारण समजलें.

शातवाहन राजानें गुणाढ्य पंडिताला विचारलें—"परिश्रम करून विद्याभ्यास केल्यास विद्वान व्हायला किती दिवस लागतील ?"

गुणाढ्य म्हणाला—"महाराज ! व्याकरण सर्व विद्यांचा आधार आहे. व्याकरण शिकायला सामान्यपणें बारा वर्षें लागतात. परंतु मी सहा वर्षांत शिकवून देईन."

लगेच शर्ववर्मा म्हणाला—"महाराज ! मी सहा महिन्यांत शिकवून देईन."

हें ऐकून गुणाढ्याला राग आला. म्हणाला—"ठीक आहे ! तूं तसें करून दाखविलेंस तर मी देव भाषा संस्कृत व माणसांची भाषा प्राकृत दोन्हींत बोलायचें सोडून देईन."

"तूं म्हणतोस तशीं व्याकरण शिकायला राजाला सहा वर्षें लागलीं. तर मी बारा वर्षें तुझ्या खडावा मस्तकीं ठेवीन." शर्ववर्मानें प्रतिज्ञा केली.

या भांडणांत राजाला एवढें कळलें कीं परिश्रम केल्यास त्याला संस्कृत येईल.

सहा महिन्यांत व्याकरणाचा अभ्यास करणें बृहस्पतीला देखील अशक्य आहे, हें शर्ववर्माला माहीत होतें. ही प्रतिज्ञा कशी खरी करून दाखवायची या काळजींत तो पडला. घरीं जाऊन त्यानें बायकोचा सल्ला घेतला.

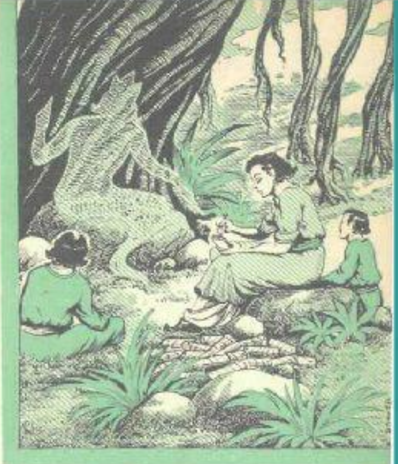
ती म्हणाली—"एक उपाय आहे ! आपण कांहीं काळजी करूं नये. आपण कुमारस्वामीच्या देवळांत जावें त्याच्याकडे आपलें गाऱ्हाणें जाऊन सांगावें. तो आपल्याला मदत करील."

बायकोच्या सल्ल्याप्रमाणें शर्ववर्मा पहाटे उठून कुमारस्वामीच्या देवळांत गेला. तेथें निराहार व्रत घेऊन त्यानें खडतर तप केलें. तेव्हां कुमारस्वामी संतुष्ट होऊन प्रत्यक्ष झाला व म्हणाला—"माग ! काय पाहिजे तो वर माग !"

त्यावर शर्ववर्मा म्हणाला—"प्रभो ! शातवाहन राजा विद्याभ्यास केल्याशिवाय संस्कृत भाषेंत विद्वान होईल असा वर मिळावा !" कुमारस्वामी 'तथास्तु' म्हणून अंतर्धान पावला.

शर्ववर्माला कुमारस्वामी कडून मिळालेल्या वराप्रमाणें राजानें सहा महिन्यांत संस्कृत भाषेंत पांडित्य संपादन केलें. राजानें शर्ववर्माच्या सन्मानार्थ खास दरबार बोलाविला. राजानें गुरुपूजा करून नर्मदा नदीच्या काठचें मरुकच्छप राज्य गुरुदक्षिणा म्हणून गुरूला दिलें आणि जी राणी हंसली होती तिला आपली पट्टराणी करून घेतलें.

गुणाढ्य या चढाओढींत हारला होता. म्हणून स्वतःच्या प्रतिज्ञेप्रमाणें त्याला देववाणी व प्राकृत दोन्ही भाषांचा त्याग करावा लागला. आतां त्याला खुणा करून बोलण्याशिवाय दुसरा उपाय राहिला नाहीं. हें

अपमानजनक आयुष्य घालविण्यापेक्षां त्यानें रानांत राहून कोठें तरी दिवस घालविण्याचें ठरविलें. त्याप्रमाणें तो आपल्या दोघां पट्टशिष्यांबरोबर रानांत तप करूं लागला.

तेथें वडाच्या झाडाखालीं बसून त्यानें भूत पिशाच यांची भाषा शिकून घेतली. त्या झाडावर काणभूति नांवाचें एक पिशाच्च रहात होतें. गुणाढ्यनें त्याच्याजवळ पिशाच्च भाषेंत सात गोष्टी ऐकून शिकून घेतल्या. गुणाढ्यानें त्यानंतर पिशाच्च भाषेंतच स्वतःच्या रक्तानें लक्षावधि गोष्टी लिहिल्या. गुणाढ्याचे शिष्य गुणदेव आणि नंदिदेव यांनीं सल्ला

दिला कीं या गोष्टी शातवाहन महाराजांना समर्पण कराव्या. गुणाढ्यानें तें कबूल केलें. त्यानें आपले सर्व ग्रंथ आपल्या दोघां शिष्यांबरोबर शातवाहन राजाकडे पाठविले. स्वतः नगराबाहेर राहिला.

गुणाढ्याच्या शिष्यांनीं राजाला ते ग्रंथ नेऊन दिले. राजा ते ग्रंथ पाहून आश्चर्य चकित झाला. म्हणाला—"ग्रंथ मोठमोठे दिसतात. पण हे कोणत्या भाषेंत लिहिले आहेत मला कळत नाहीं, आणि हे ग्रंथ सर्व लाल लाल अक्षरांनीं लिहिलेले दिसत आहेत. अभद्र व कुलक्षणी ग्रंथ असावेत असें मला वाटतें."

शिष्यांनीं घडलेलें वृत्त गुरूला जाऊन सांगितलें. तें ऐकून गुणाढ्याला फार वाईट वाटलें. गुणाढ्यानें निराश होऊन त्या सर्व ग्रंथांचा होम करण्याचें ठरवून आग पेटविली. त्यांतल्या गोष्टी सांगून एकामागून एक ग्रंथ त्यानें अग्नींत टाकायला सुरवात केली. त्या गोष्टी इतक्या मनोहर होत्या कीं त्या ऐकायला पशुपक्षी जमा झाले. कांहीं शोकपर्यवसायी गोष्टी ऐकून पशुपक्षी अश्रू ढाळूं लागले.

पुढें शातवाहन आजारी पडला. राजवैद्यांनीं निदान करून सांगितलें कीं राजाला सशक्त पशुपक्ष्यांच्या अभावीं पौष्टिक आहार मिळत नसल्यानें असें होत आहे. शोध लावल्यावर कळलें कीं गुणाढ्याच्या गोष्टी ऐकत राहल्यानें पशुपक्ष्यांनीं खाणेंपिणें सोडलें आहे. तें ऐकून राजा स्वतः रानांत गेला व त्यानें गुणाढ्याचे पाय धरून त्याची माफी मागितली तों पर्यंत कित्येक ग्रंथ अग्निनारायणानें स्वाहा केले होते. उरलेले ग्रंथ गुणाढ्यानें शातवाहन महाराजांना अर्पण केलें. हेच ग्रंथ पुढें "बृहत कथा" या नांवानें प्रसिद्ध झाले.

आज असे संक्रांत !

[कवि : श्री मुल्ला अली अब्बास]

तिळगुळ वाटूं चला गड्यांनो, आज असे संक्रांत ॥

स्नान अगोदर करुनी निर्मळ
मंदिरिं जाउन वाटूं तिळगुळ
प्रणाम करुं, प्रभु देइल प्रेमळ, बल-बुद्धि अतोनात ।
तिळगुळ वाटूं चला गड्यांनो, आज असे संक्रांत ॥

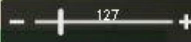
वंदन करुनी मातापित्यांना
तिळगुळ देऊं प्रेमें त्यांना
आशीर्वादा देतिल अपणां, "सुखी रहा जगतांत।"
तिळगुळ वाटूं चला गड्यांनो, आज असे संक्रांत ॥

गुरुजींच्या घरिं नंतर जाउन
चरणीं त्यांच्या विनम्र होउन
तिळगुळ देऊं, देतिल ते पण दिव्य ज्ञान अज्ञात ।
तिळगुळ वाटूं चला गड्यांनो, आज असे संक्रांत ॥

तिळगुळ देऊं मग मित्रांना
अभिवादन पण करुं या त्यांना
साह्य होउनी परस्परांना, प्रगति करुं जीवनांत ।
तिळगुळ वाटूं चला गड्यांनो, आज असे संक्रांत ॥

शेजाऱ्यांना, गांवकऱ्यांना,
सादर नमन करुनी त्यांना
तिळगुळ देऊं या सर्वांना
विसरुन जाऊं वैरभावना, राहूं आनंदांत ।
तिळगुळ वाटूं चला गड्यांनो, आज असे संक्रांत ॥

विचित्र ज्योतिष

एके दिवशीं एक गरीब मनुष्य आपल्या बायकोला बरोबर घेऊन उदरनिर्वाहाच्या शोधार्थ बगदाद शहरीं आला. एका श्रीमंत मनुष्यानें त्यांना पाहून विचारलें—"तुम्हांला रोज मी गांवांत हिंडतांना पाहतों! तुम्हांला कांहीं काम धंदा नाहीं वाटतें?"

तो गरीब म्हणाला—"मालक! पोटा-पाण्यासाठीं मजुरी करणें हा एकच मार्ग आमच्याकडे आहे. मला कांहीं कामधंदा येत नाहीं!"

"बरें तर मी तुला एक कुऱ्हाड देतों. तूं लाकूडफोड्याचें काम करूं लागलास तर तुला सहजीं पोटापाण्या पुरेसे पैसे मिळूं लागतील." तो गृहस्थ म्हणाला.

त्या गरीब माणसानें दुसऱ्या दिवसा-पासून लाकूडफोड्याचें काम सुरू केलें. एकदां त्याची बायको म्हणाली—"मला सार्वजनिक नहाणी घरांत नहावयास जावयाचें आहे. थोडे पैसे हवे आहेत."

त्या गरीब माणसानें पैसे दिले. त्याची बायको स्नानगृहांत गेली. अरबी पद्धतीचें तें सार्वजनिक स्नानगृह होतें. श्रीमंत घराण्यांतील स्त्रिया स्नानासाठीं आल्या होत्या. त्यांच्या समोर आपल्या गरीबीकडे पाहून तिला लाज वाटली.

इतक्यांत तिनें एका श्रीमंत बाईला स्नानगृहाकडे येत असलेली पाहिलें. तिच्या बरोबर कित्येक दास दासी होत्या. चवकशी करतां तिला कळलें कीं ती राजज्योतिष्याची बायको आहे.

ती मनाशीं म्हणाली—"काय माझें हें भिकारडें आयुष्य? बायकोच व्हायचें तर राजज्योतिष्याचें व्हावें." असा विचार करीत ती गरीब स्त्री स्नान करून घरीं गेली.

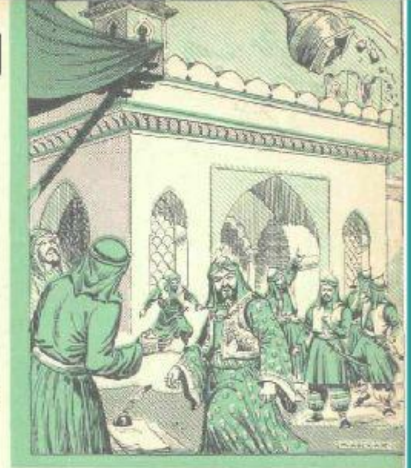
घरीं आल्याबरोबर ती नवऱ्याला म्हणाली—"तूं राजज्योतिषी तरी झालें पाहिजेस किंवा मला सोडचिठ्ठी तरी दिली पाहिजेस."

गरीब लाकूडफोड्या चकित होऊन म्हणाला—"तुला वेड तर नाहीं लागलें? अग! मला लिहितां वाचतां देखील येत नाहीं. मग मी ज्योतिषी कसा होणार?"

"तें सर्व मला माहीत नाहीं. तूं राज-ज्योतिषी होईपर्यंत मला तोंड दाखवूं नकोस!" बायको फणकाऱ्यानें म्हणाली.

बिचारा लाकूडफोड्या काय करणार? तो दऊत, टाक व कागद घेऊन स्नानघरा-समोर जाऊन बसला. कागदावर रेघोट्या काढीत तो दरवाज्यांतच बसला होता.

थोड्या वेळानें स्वतः खलीफा स्नानगृहांत आले. त्यांच्या भोंवती सर्व लोक घोळका करून उभे राहिले आणि त्यांच्याजवळ मनाला येईल तें मागूं लागले. त्या गरीब लाकूडफोड्यानें तें पाहिलें. त्याला वाटलें हा कोणीतरी मोठा माणूस दिसतो आहे. त्यानें लवून सलाम केला आणि म्हणाला—"हजूर! एकदां या गरिबाकडे आलांत तर मोठी कृपा होईल." खलीफा त्याच्याजवळ आलें. योगायोग असा कीं त्याच वेळीं दिंडी

दरवाज्याचा एक कलश तुटून खालीं पडला. खलीफा बाजूला झाल्यामुळें ते वांचले.

खलीफांचे दरबारी व इतर लोक म्हणाले—"हा कोणीतरी मोठा ज्योतिषी दिसतो आहे. त्यानें हें पूर्वी ओळखूनच खलीफांना बाजूला व्हायला सांगितलें. नाहींतर देशावर व धर्मावर केवढें संकट ओढवलें असतें!" सर्वांनीं त्या लाकूडफोड्याची प्रशंसा केली. सर्वांनीं त्याला जवळ जें कांहीं होतें बक्षीस दिलें. खलिफांनीं तर त्याला जडजवाहीर देऊन वर आशीर्वाद दिला.

घरीं गेल्यावर तो बायकोला म्हणाला—"हें पाहिलेंस! मला काय काय इनाम

श्री. आ. गो. पाटील

मिळालें आहे तें! आतां तरी सरळ मुखानें बोलशील कीं नाहीं?"

"मला तुझीं हीं बक्षिसें घेऊन काय चाटावयाचीं आहेत? तूं राजज्योतिषी झालास कीं नाहीं हें प्रथम मला सांग. मग पुढच्या गोष्टी!" बायको म्हणाली.

बिचारा तोंड वांकडें करून म्हणाला– "राजज्योतिषी कांहीं मी अजून झालों नाहीं."

"मग तोंड दाखवायला कशाला आला आहेस येथें? हो चालता!" बायको म्हणाली. बिचारा पुन्हां त्या स्नानगृहासमोर जाऊन बसला.

त्या दिवशीं खलीफांची हिऱ्याची अंगठी चोरीला गेली होती. पुष्कळ शोध केला तरी ती सांपडली नाहीं. कोणी म्हटलें– "तो स्नाना गृहासमोर ज्योतिषी बसतो न? त्याला विचारा, तो सांगेल नक्की कोठें आहे ती. त्यानेंच त्या दिवशीं खलीफांना वांचविलें."

खलीफांनीं लाकूडफोड्याला बोलावून चोर कोण व कोठें आहे हें विचारलें.

बिचारा काय उत्तर देणार? म्हणाला– "मालक, विचार करायला थोडा वेळ पाहिजे!"

"हरकत नाहीं! दोन दिवसांनीं ये!" खलीफा म्हणाले.

बिचाऱ्यानें विचार केला, ज्योतिषी बनण्याच्या या नादांत जिवावरचेंच संकट येत आहेसें दिसतें. कोठें तरी पळून जावें. पण खलीफानें राजमहलांतल्या एका खोलींत त्याला बंद केलें व तेथेंच खाण्या पिण्याची पण व्यवस्था करून दिली.

लाकूडफोड्या घाबरून गेला. काय करावें, हें त्याला सुचेना. तो खिडकीजवळ उभा राहून बाहेर मैदानांत पहात राही. एकदां त्याला मैदानांत कांहीं बदकें जात असलेली दिसलीं. त्यांपैकीं एक बदक लंगडत चालत होतें.

लाकूडफोड्या मनांत म्हणाला– "हें बिचारें देखील माझ्या सारखेंच हतभागी दिसतें आहे."

तिसऱ्या दिवशीं खलीफाचें बोलावणें आलें, म्हणून त्याला जावें लागलें.

"माझी अंगठी कळली का कोठें आहे ती?" खलीफानें विचारलें.

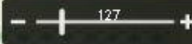
"मालक, क्षमा करा! गेले दोन दिवस मी एका लंगड्या बदकाकडेच पहात राहालों." लाकूडफोड्या म्हणाला.

त्याच्या तोंडून 'लंगडें बदक' शब्द ऐकतांच पुढचें कांहीं ऐकण्यापूर्वींच खलीफाचे नोकर धांवत जाऊन त्या बदकाला धरून घेऊन आले. त्यांनीं त्याचें पोट चिरलें तेव्हां त्यांतून हिऱ्याची अंगठी निघाली.

खरें म्हणजे, एका दासीनें ती अंगठी चोरली होती. पण ती लपवून ठेवूं शकली नाहीं व चोरी उघडकीला येईल या भीतीनें तिनें ती अंगठी एका बदकाच्या घशांत कोंबली. बदक ओळखतां यावें म्हणून तिनें त्या बदकाचा एक पाय मोडून ठेवला.

खलीफाला वाटलें कीं लाकूडफोड्यानें वर्तवलेलें तें भविष्य होतें म्हणूनच अंगठी सांपडली. खलीफानें खूष होऊन त्याला पुष्कळ बक्षीस दिलें. लाकूडफोड्यानें तें आपल्या

बायकोस नेऊन दाखविलें. म्हणाला—" पहा, केवढें मोठें बक्षीस मिळविलें आहे तें."

ती म्हणाली—" तुझें बक्षीस घेऊन काय चाटावयाचें आहे? तूं राजज्योतिषी होऊन आला आहेस का हें प्रथम सांग!"

" नाहीं बुवा....!" नवरा म्हणाला.

" होय ना? मग आल्या वाटेनें परत जा!" बायको म्हणाली.

बिचाऱ्याला जिणें व्यर्थ वाटूं लागलें. तो सरळ खलीफांच्या महालाकडे गेला. खलीफाचे नोकर त्याला आंत बोलावून घेऊन गेले. तो म्हणाला—

" खलीफा, मी एक विनंति करूं इच्छितों. आपली कृपा असेल तर राजज्योतिषी व्हावयाची माझी इच्छा आहे." लाकूडफोड्या म्हणाला.

त्याच वेळीं त्यानें एका माणसाला एका पिशवींत कांहीं तरी भरून खलीफाकडे येत असलेला पाहिलें.

खलीफानें विचारलें—" सांग त्या पिशवींत काय आहे? तूं बरोबर उत्तर दिलेंस तर मी तुला राजज्योतिषी करून घेईन."

" क्षमा करा, स्नानागाराजवळ मी जरा बाजूला व्हायला सांगितल्यावर कळस तुटून पडला. मी लंगड्या बदकाची गोष्ट म्हटल्या-बरोबर त्याच्या पोटांतून अंगठी निघाली. सशानें किती लटपटी केल्या तरी तो शिकाऱ्याच्या जाळ्यांतून पळून जाऊं शकेल का?" लाकूडफोड्या म्हणाला.

नोकरानें पिशवींतून ससा बाहेर काढून दाखविला. खलीफा म्हणाले—" शाबास! शाबास! तुझ्याहून मोठा ज्योतिषी आणखी कोठें भेटणार? मी आजपासून तुलाच आपला राजज्योतिषी नेमतों!"

त्या दिवशीं लाकूडफोड्या आनंदानें घरीं गेला. त्याच्या बायकोच्या मनाचें समाधान झालें व पुढें त्यांचा संसार सुखाचा झाला.

फोटो जोडनांवें चढाओढ

मार्च १९६१ :: बक्षिस १० रुपये

कृपा करून जोडनांवें पोस्ट-कार्डावरच पाठवावीत.

वरील फोटोंची ओळख करून देणारीं जोड-नांवें दोन ते चार शब्दांत किंवा त्याहून मोठीं पण परस्परांशीं थोडेंफार साम्य दर्शविणारीं असावीत आणि तीं जोडनांवें पोस्ट-कार्डावर स्वतःचें नांव व संपूर्ण पत्त्यासह ७ जानेवारी १९६१ पूर्वी खालील पत्त्यावर पाठवावीत. पोस्ट-कार्डाखेरीज आलेलीं जोडनांवें स्वीकार-ण्यांत येणार नाहींत.

चांदोबा फोटो जोडनांवें चढाओढ,
चंदामामा प्रकाशन, मद्रास-२६

जानेवारी महिन्याचा निकाल

या महिन्यासाठीं खालील जोडनांवें सर्वोत्तम ठरलीं आहेत. या महिन्याचा अंक प्रसिद्ध होतांच बक्षिस १० रुपये मनिऑर्डरनें प्रेषकाचें नांवीं रवाना करण्यांत येईल.

पहिला फोटो : होता वाचत रम्य साहस कथा, आश्चर्य त्या वाटलें!

दुसरा फोटो : त्यातें पाहुनि ही लिहीत कविता, गांभीर्य सामावलें!

प्रेषक : **श्री सरोज दिवेकर C/o माई दिवेकर,**
७०२, दिवेकर वाडा, धर्मपुरी-वाई (सातारा)

बायकोस नेऊन दाखविलें. म्हणाला–" पहा, केवढें मोठें बक्षीस मिळविलें आहे तें."

ती म्हणाली–" तुझें बक्षीस घेऊन काय चाटावयाचें आहे? तूं राजज्योतिषी होऊन आला आहेस का हें प्रथम सांग!"

" नाहीं बुवा....!" नवरा म्हणाला.

" होय ना? मग आल्या वाटेनें परत जा!" बायको म्हणाली.

बिचाऱ्याला जिणें व्यर्थ वाटूं लागलें. तो सरळ खलीफांच्या महालाकडे गेला. खलीफाचे नोकर त्याला आंत बोलावून घेऊन गेले. तो म्हणाला–

" खलीफा, मी एक विनंति करूं इच्छितों. आपली कृपा असेल तर राजज्योतिषी व्हावयाची माझी इच्छा आहे." लाकूडफोड्या म्हणाला.

त्याच वेळीं त्यानें एका माणसाला एका पिशवींत कांहीं तरी भरून खलीफाकडे येत असलेला पाहिलें.

खलीफानें विचारलें–" सांग त्या पिशवींत काय आहे? तूं बरोबर उत्तर दिलेंस तर मी तुला राजज्योतिषी करून घेईन."

" क्षमा करा, स्नानागाराजवळ मी जरा बाजूला व्हायला सांगितल्यावर कळस तुटून पडला. मी लंगड्या बदकाची गोष्ट म्हटल्या-बरोबर त्याच्या पोटांतून अंगठी निघाली. सशानें किती लटपटी केल्या तरी तो शिकाऱ्याच्या जाळ्यांतून पळून जाऊं शकेल का?" लाकूडफोड्या म्हणाला.

नोकरानें पिशवींतून ससा बाहेर काढून दाखविला. खलीफा म्हणाले–" शाबास! शाबास! तुझ्याहून मोठा ज्योतिषी आणखी कोठें भेटणार? मी आजपासून तुलाच आपला राजज्योतिषी नेमतों!"

त्या दिवशीं लाकूडफोड्या आनंदानें घरीं गेला. त्याच्या बायकोच्या मनाचें समाधान झालें व पुढें त्यांचा संसार सुखाचा झाला.

फोटो जोडनांवें चढाओढ

मार्च १९६१ :: बक्षिस १० रुपये

कृपा करून जोडनांवें पोस्ट-कार्डावरच पाठवावीत.

वरील फोटोंची ओळख करून देणारीं जोड-नांवें दोन ते चार शब्दांत किंवा त्याहून मोठीं पण परस्परांशीं थोडेंफार साम्य दर्शविणारीं असावीत आणि तीं जोडनांवें पोस्ट-कार्डावर स्वतःचें नांव व संपूर्ण पत्त्यासह ७ जानेवारी १९६१ पूर्वी खालील पत्त्यावर पाठवावीत. पोस्ट-कार्डाखेरीज आलेलीं जोडनांवें स्वीकारण्यांत येणार नाहींत.

चांदोबा फोटो जोडनांवें चढाओढ,
चंदामामा प्रकाशन, मद्रास-२६

जानेवारी महिन्याचा निकाल

या महिन्यासाठीं खालील जोडनांवें सर्वोत्तम ठरलीं आहेत. या महिन्याचा अंक प्रसिद्ध होतांच बक्षिस १० रुपये मनिऑर्डरनें प्रेषकाचें नांवीं रवाना करण्यांत येईल.

पहिला फोटो: **होता वाचत रम्य साहस कथा, आश्चर्य त्या वाटलें!**

दुसरा फोटो: **त्यातें पाहुनि ही लिहीत कविता, गांभीर्य सामावलें!**

प्रेषक: **श्री सरोज दिवेकर C/o भाई दिवेकर,**
७०२, दिवेकर वाडा, धर्मपुरी-वाई (सातारा)